Nagy Ágoston

Adminisztratív magyarosítási törekvések Pest vármegyében: A megyei statútumok és Knar János kishartai evangélikus lelkész *Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében* című munkája[1]

A tanulmány bevezetővel, kéziratból közli Knar János (Knarr, Knaar, Knár)[2] kishartai (ma: Harta, ném. Hartau)[3] evangélikus lelkésznek a magyar nyelv ügyében Pest megyéhez intézett, majd a magyar nyelv terjesztéséért felelős állandó deputáció elé utalt 1832-es beadványát *(Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében),* továbbá a megye magyar hivatali nyelvvel és magyarosítással kapcsolatos, 1831–1832-es nyomtatott, hivatali úton országszerte terjesztett határozatait (tulajdonképpen statútumait),[4] melyek közvetlen hatással voltak Knar kéziratának megszületésére.[5] Ugyaninnen Knarnak egy másik, 1831. december 20-ával benyújtott munkáját is ismerjük, melynek tárgya egy részben szociális, részben öngondoskodási alapon működő kommunális magtár („életesház") létrehozásának terve, amely az ismétlődő éhínségek tapasztalatából kiindulva kínált egyszerű, községi szintű, de országosan is elterjeszthető megoldást a köznép élelmezésbiztonságának megteremtésére *(Rövid értekezés, mimódon lehetne a' Felséges Kintstár' és az adózó nép' megeröltetése nélkül a' Magyar Országi szegény parasztokon kenyérszükség' idején segiteni?)*. Ezt szerzője megyei támogatással kinyomtatásra szánta, amire végül ismeretlen okból nem került sor.[6] A kézirat a közeljövőben külön kerül közlésre. Mindkét tervezet a lokális (községi) tapasztalatokból kiindulva vázolt fel gyakorlatias megoldásokat egy erős szociális érzékenységgel rendelkező, a megyei elithez lojális helyi

[1] A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-NKE-71 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] A továbbiakban a leggyakoribb autográf „Knar" névalakot használom.

[3] Megkülönböztetendő a kalocsai érsek földesuraságában lévő, a korszakban haszonbérbe kiadott Nagy- vagy Érsek-Harta (ma: Nagykékes, közigazgatásilag Harta része) allodiális pusztától, amely csak a 20. század elején települt be bácskai németekkel. Az oklevelekben „Hartha", „Egyházashartha", „Kis-Harta" néven ismert régi település – első igazolható említése egy 1289-es adománylevélben történt – a török uralom alatt elnéptelenedett és elpusztult, és csak a 18. század elejétől telepítették újra. Schmel, 1983, 9–14. A továbbiakban csak ennek értelmében beszélek Hartáról.

[4] A *statútum* fogalma alá tartozó megyei jogszabályok körének korabeli és későbbi meghatározásai sem egyértelműek. Egy lehetséges definíció szerint „minden olyan rendelkezést, amely nem egy-egy esetre, személyre, helységre vonatkozik, hanem tárgykörében általános érvénnyel bír" statútumnak tekinthetünk (ideértve a „megye által annak tartott rendelkezéseket", illetve az árszabásokat is), de nem tartozik ide „a helytartótanácsi, királyi, vagy kamarai rendeletek adaptálása, akkor sem, ha csak a megyére vonatkozó általános érvényű rendelkezés". Turbuly, 1986, 97.

[5] Hasonló megyei statútumokat közölt Daniel Rapant is az egykori felső-magyarországi vármegyék levéltáraiból. Rapant, 1947.

[6] A tervezetet lásd MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob. Az üggyel az 1832. január 19-i közgyűlés foglalkozott MNL PML IV.3.a. Lkv. 1832. január 19. 158. sz.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 427 2024. 02. 23. 14:46:52

egyházi hivatalviselő szemszögéből. Knart nem tartja számon sem az egyháztörténetírás, sem az irodalomtörténet, a nemzeti bibliográfiák, könyvtári adatbázisok tanúsága szerint egyetlen önálló nyomtatott munkája vagy cikke sem jelent meg.

A dolgozat igyekszik ráirányítani a figyelmet arra, hogy a 19. század első felében a magyar nyelv hivatalos használatára, a köznép körében a magyartudás terjesztésére (és ezen keresztül elmagyarosítására) irányuló törekvések, illetve a tényleges asszimilációs folyamatok vizsgálatához a jelenség komplexitása, többszintűsége és sokközpontúsága miatt léptékváltás szükséges. Az alapvetően elutasító kormányzati reakciókon, a politikai kompromisszumok révén megszülető, mérsékelt nyelvtörvényeken túl a magyar nyelv terjesztéséért folytatott törekvések a késő rendi korszakban mindenekelőtt a megyei önkormányzatiság szintjén, személyi és intézményi ágensek interakcióinak összetett dinamikájában jelentkeztek. Az intézkedések végrehajtásáért elsősorban a megyei közép- és alsófokú közigazgatás vékony hivatali apparátusa – fő- és alszolgabírák, esküdtek – volt felelős, amely a kerületekre oszló járásokban működött. Ennek, az uradalmak és földesurak mellett, együtt kellett működnie az alsófokú önkormányzatok tisztségviselőivel (bíró, jegyző), továbbá a „külső" hivatalviselőkkel, a lelkipásztorokkal és iskolamesterekkel. Az intézkedések végrehajtásánál az egyházkormányzat alsó, közép-, és felső szintjeit, protestánsoknál ezek minden szintű önkormányzatainak, világi és egyházi tisztségviselőinek befolyását, illetve a felekezetileg szerveződő alsófokú oktatás fenntartói és felügyeleti hátterét is figyelembe kell venni.

Pest vármegye határozatai a magyar nyelv ügyében

Pest, Pilis és Solt vármegye mint az ország egyik legnagyobb és politikailag legbefolyásosabb törvényhatósága a 19. század első felében a magyar hivatalos nyelvért, a köznép magyarosításáért és a nemzeti kulturális-tudományos intézményrendszer kialakításáért folytatott törekvések élharcosa volt. Korszakunkban lakosságának többsége – közte a nemesség és az ebből rekrutálódó politikai elit – magyar ajkú volt, azonban kebelében a felszabadító háborúkat, majd a Rákóczi-szabadságharcot követő nagy volumenű 18. századi állami, földesúri telepítések és a spontán migráció következtében összetett, járásonként is sajátos jellegű etnikai képlet alakult ki. A megye lakossága Fényes Elek 1837-es, de korábbi állapotokat rögzítő leírása szerint 506 684 lélek volt. A magyarok (317 889 fő – 63%) mellett jelentős a nem magyar ajkú lakosság aránya (37%), nyelvüket tekintve: 122 100 német (24%), 35 656 tót (7%), 12 466 rác, görög, oláh (2,5%) és 18 573 – jiddisül beszélő – „zsidó" (3,7%). A felekezeti megoszlást tekintve 34 szentegyházban 38 768, döntően német és szlovák ajkú lakos volt evangélikus (7,7%).[7]

A magyar hivatalos nyelvvel foglalkozó 1805:4. tc.-t követően Pest közgyűlése már 1805. november 22-én általános jellegű, a megye területén érvényes határozatokat, azaz statútumot alkotott, amely a belső hivatali nyelvhasználaton és a külső levelezéseken túl szélesebb körben is normává tette a magyar nyelvű adminisztrációt, egyúttal az alsó-

[7] Fényes, 1837, 348–349.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 428 2024. 02. 23. 14:46:52

fokú magyaroktatásra is tartalmazott rendelkezéseket. A kebelbeli lakosságot, autonómiákat (földesurak, uradalmak úriszékei, mezővárosi magisztrátusok) és a külső hivatalviselőket (iskolamesterek, lelkipásztorok) illető rendelkezések ekkor még nem kirekesztőlegesek.[8] A megye elsőként készített és nyomtatott ki a magyar nyelvű hivatali standard kialakításának érdekében úgynevezett „tiszti szótárt", melyet statútumával együtt másoknak is megküldött, országos mozgalmat indítva el ezzel. Pest követutasításaiban rendre síkra szállt a magyar nyelv ügye mellett. 1805-től 1830-ig nem született valódi nyelvtörvény, 1811–1812 és 1825 között a diétát sem hívták össze. A rendek 1825–1827-es nagy nyelvi feliratát még elutasította az uralkodó, de az 1830-as rövid koronázó diétán megszületett, önmagában szerénynek tűnő 1830:8. tc. országosan a negyedszázaddal korábbihoz hasonló lendületet adott a megyei intézkedéseknek. A törvény nyomán alkotott megyei rendelkezések előzményét Pest esetében a követutasítások mellett az 1805-ös statútum, továbbá a több évtizedes magyar nyelvű politikai, adminisztratív és jogszolgáltatási gyakorlat képezte. A korszak uralkodó rendi felfogásában a magyar hivatalos nyelv ügyére és „pallérozására" irányuló törekvések kezdettől fogva szorosan összekapcsolódtak a nem magyar ajkú lakosság magyarosítására és ezen keresztül asszimilációjára irányuló kísérletekkel. A törvények végrehajtása során a megyék többsége kiterjesztő jogértelmezést folytatott: saját illetékességében, hatáskörét egyre több életszféra szabályozására vonatkozó statútumokat alkotott. Országos összehasonlításban a pesti intézkedések igen részletesek és kiterjedtek voltak, de nem számítottak kifejezetten intoleránsnak vagy erőszakosnak.

Az 1831. január 20-i közgyűlés az 1830:8. tc. végrehajtására, „a' Honni Nyelv' előmozdítására" egy rövidebb statútumot alkotott (312., 313. sz.).[9] Első két pontja a megyei belső hivatalos nyelvvel foglalkozott, az adminisztráció és a jogszolgáltatás (az úriszékekre és a mezővárosi bíráskodásra kiterjedve is), a harmadik a külső felekkel, azaz a más törvényhatóságokkal való kommunikáció nyelvével. Ezek már szankcionálták a nem magyar nyelvű iratokat, azok elutasítását helyezve kilátásba. A negyedik pont a magyarnyelvtudás köznép körében való terjesztésével (a magyarosítással) foglalkozott, társadalmi mélységet és alapot kívánva adni a megyei nyelvpolitikának. Leszögezte, hogy „a' Magyar Nyelvnek virágzásba való hozása" akkor lehet sikeres, ha a tanítók és – új elemként – a lelkipásztorok, mint a köznép neveléséért felelős külső hivatalviselők, együttesen munkálkodnak rajta. Létrehoztak egy bizottságot, hogy dolgozza ki a cél előmozdításához szükséges módokat.

A közgyűlés 1832. január 14-én tárgyalta a deputáció elaborátumát (22. sz.), mely az 1791-től a megye „tulajdon kebelére" tett magyarosító rendelkezéseit és az 1825–1827-es diétán felvetődött megoldásokat figyelembe véve készült. A megyei elit annak a fősodratú felfogásnak a keretei között gondolkodott, amely a rendiségen belül, de a nyelvet a nemzet léte szempontjából már konstitutív jelleggel ruházta fel, annak a nemzeti jelleg („nemzetiség") és az alkotmány fenntartásában, nyugati mintára, általában a nyelv és

[8] Rapant, 1947, 62–63.
[9] MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 20. 312, 313. sz. 114–117.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 429 2024. 02. 23. 14:46:52

a kultúra – intézményesülő – művelésén keresztül a nemzet civilizációs folyamatként értett „pallérozódásában" kulcsszerepet tulajdonított. Eszerint „a honnyi nyelv", azaz a magyar elterjesztése a leghatékonyabb eszköz, hogy a különféle nyelvek által megosztott lakosságban kohéziót teremtsen, megerősítse a nemzetet és elősegítse a „haza boldogságá"-t, a közjót. Mindez, bár szemantikailag felvillantotta a nyelvi-kulturális tényezőkön keresztül a rendi nemzetfogalom hosszabb távú kiterjesztésének perspektíváját, ekkor még elsődlegesen a nemesi elitek uralmi érdekeit szolgálta. A megyék a köznép körében egyszerűen a magyar nyelv terjesztése révén elérhetőnek vélték a majdani asszimilációt. Bár az 1830-as évek elejének liberális és nacionalista elemeket ötvöző politikai gondolkodóinál – például Wesselényi Miklósnál – megjelent a magyarnyelv-tudás, sőt a nyelven és szokásokon keresztül történő asszimiláció követelményét a jogkiterjesztés erős előfeltételeként meghatározó felfogás, ez a későbbiekben háttérbe szorult.[10]

A bizottság országos és megyei szintű intézkedéseket különböztetett meg. Az előbbiek rendezését a törvényhozás és a kormányzat feladatának tartották, melyekre a megye a követutasításokon és feliratokon keresztül tud befolyást gyakorolni. Az utóbbiakon belül „középponti" és „külső" intézkedéseket különítettek el: az előbbieket a megye tisztviselői apparátusának központilag, az utóbbiakat a külső hivatalviselőknek, azaz a lelkipásztoroknak és iskolamestereknek kellett végrehajtaniuk.

Az országos törekvések három területet érintettek: az evangélikus lakosság körében a magyar nyelv oktatását, a nemzeti színjátszást, valamint a sebészet és a mechanika tannyelvét, mely utóbbi kifejezetten a szakértelmiségi pályát választó zsidóságot kívánta a magyar megtanulására szorítani. Az első intézkedés országos szinten tette politikai problémává az evangélikus lakosság magyarnyelv-tudásának kérdését és sajátos megoldást is ajánlott rá. A megye szerint az evangélikusok között tudnak a legkevesebben magyarul, mivel azok egyrészt a felső-magyarországi megyékben koncentrálódnak, ahol a szlovák nyelv az uralkodó, másrészt kevésbé tehetősek, tehát maguktól nem képesek olyan intézmények létrehozására, amelyek a magyarnyelv-tudást terjeszthetnék. Ennek orvoslására az ország költségére egy magyar nyelvű evangélikus tanítóképző felállítását tervezték.

A megye központi intézkedései tekintetében a deputáció egyrészt szükségesnek látta egy állandó kiküldöttség létrehozását, amely a jelentősebb ügyekben javaslatokat tesz a közgyűlésnek, a kisebbekben pedig maga utasítja a külső hivatalviselőket. Másrészt kidolgoztak egy komplex jutalmazási rendszert, amely a megyei tanítókat és lelkipásztorokat volt hivatott ösztönözni. Harmadrészt javasolták, hogy a közadakozásból létrehozott szociális és nevelési intézményeket szólítsák fel a magyar használatára. A külső tisztviselőket illető intézkedések célcsoportjait a jelen és jövő generációkra vonatkozóan osztották fel. Az előbbieket a lelkipásztorok által tartott magyar nyelvű prédikációkon, az utóbbiakat az alsófokú népoktatáson keresztül kívánták befolyásolni. Az utóbbi érdekében a községek számára magyarul tudó iskolamesterek és jegyzők tartását, ezen keresztül a magyar nyelv oktatását és a magyar ügyintézést kívánták kikényszeríteni.

[10] Lásd például Wesselényi, 1833, 233. Vö. Varga, 1982, 64–70.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 430 2024. 02. 23. 14:46:52

Továbbá fel kívánták szólítani az egyházak elöljáróit, hogy a vallásoktatáson és az istentiszteleteken keresztül terjesszék a magyar nyelvet. Végül szükségesnek tartották, hogy a szolgabírák a húsvéti éves vizsgákon mérjék fel a tanulók magyartudását és tegyenek róla jelentést.

A közgyűlés mérsékeltebb álláspontra helyezkedett: végzésében hangsúlyozta, nem szabad kényszerítő eszközöket alkalmazni, csak olyanokat, amelyek az önkéntes magyarosodást segítik elő. A vallás közösségfenntartó, morális fegyelmező funkciójára hivatkozva úgy érveltek, nem tanácsos a vallásgyakorlat nyelvére „positivus határt szabni". A fokozatosság elvét kívánták érvényesíteni: az illetékes püspököket és szuperintendenseket arra kérték, hogy a hívek magyartudásának erősödésével párhuzamosan csökkentsék az „Idegen ajakú" prédikációk számát, ha a körülmények engedik, teljesen hagyják el azokat. A fentiek szellemében az 1832. évi 22. sz. statútum némi korrekcióval, de alapvetően követte a deputáció által kidolgozott tervezetet.[11] A deputációhoz további tagokat küldtek ki, működése „Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő" bizottságként állandósult.

1831–1832-ben ismét élénk levelezés bontakozott ki a megyék között, melyek jelentős része kinyomtatta statútumait. Mivel ezek a jegyzői hivatal által kiadott megyei érdekű hivatalos iratok voltak, cenzúra nélkül is megjelenhettek. Hivatalos jellegük ellenére a kísérőlevelek, preambulumok, sőt a jogszabályok megfogalmazásai is erős politikai-ideológiai töltettel bírtak, országos terjesztésük a közös platform kialakítása érdekében demonstratív és propagandisztikus célokat is szolgált. Az 1831. évi 313. sz. statútumot,[12] a pesti deputáció elaborátumát és az arra született megyei végzést, valamint az 1832. évi 22. sz. statútumot nyomtatásba adták, majd a szolgabírák által végrehajtatták, egyúttal egy kísérőlevéllel hivatalosan megküldték az összes vármegyének tudomásul vételre. Az 1831-es szabályrendeletet Pest – másokhoz hasonlóan – a korabeli magyar nyelvű tudományosság elsődleges fórumában, a *Tudományos Gyűjtemény*ben is megjelentette,[13] mely a hivatalos levelezések mellett a nyelv ügyével kapcsolatos országos tudásáramlás fontos csatornájaként működött.

A megyék többsége elismerően viszonyult a pesti intézkedésekhez, de az 1831. évi 313. sz. szabályrendeletet a szlavóniai Pozsega és felső-magyarországi Turóc túlzónak találta. Pozsega az 1792:7., 1805:8. és az 1830:8. törvénycikkekre hivatkozva – amely szerintük csak a Magyar Királyság határain belülre vonatkozik, tehát Szlavóniára nem –, közölte, hogy megmarad a latinnál.[14] A szlovák–magyar nyelvhatáron túli Turóc az intézkedéseket, elvi egyetértése mellett illegitim hatáskörtúllépésnek tartotta, leszögezve, hogy ügyeit és közlevelezéseit a „világos törvény meghagyása szerént" továbbra is latinul intézi.[15] Pest válaszában hangsúlyozta, hogy eljárása törvényes, nem kívánta megsér-

[11] MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. január 14. 22. sz. 40–52.

[12] Az 1831. évi 313. sz. statútum nyomtatási költségeit Dercsényi Pál táblabíró fedezte a „maga erszényére". MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 22. 355. sz. 357.

[13] TGy 15. (1831) 3. sz. 124–125.

[14] MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. június 8. 2434. sz. 1208–1209.

[15] MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. június 8. 2435. sz. 1209; Pest végzése: 1209–1210. A levél szövegét lásd még Rapant, 1947, 113–114.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 431 2024. 02. 23. 14:46:52

teni mások autonómiáját, statútumát azért küldte szét, hogy „a Köz Jonak elömozdittásában véle egyet érezzenek". A megyei intézkedések a felterjesztett jegyzőkönyveken keresztül eljutottak a Helytartótanácshoz és onnan az uralkodóhoz is. A Helytartótanács közölte a megyével, hogy a király utasítására rendelkezései ne terjeszkedjenek túl az 1830:8. tc. tartalmán, nehogy a magyar nyelv „erőltetett ki terjedésére czélozó tőrekedések" akadályozzák a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. A megye végzésében védelmébe vette statútumalkotási jogkörét és arra hivatkozott, hogy lakosságának többsége magyarul beszél, ezért igazságos, ha a kisebbség alkalmazkodik, különösen olyan kérdésben, amely a haza javával függ össze.[16] A pesti eset jól mutatja, hogy Daniel Rapant szlovák történész véleményével szemben nem annyira „illegális magyarosításról", inkább a törvény betűjéhez ragaszkodó szoros és a szellemére hivatkozó extenzív értelmezés spektrumán az egyes megyék, illetve a kormányzat közötti rivális jogértelmezésekről beszélhetünk.

Knar János életútja 1826-ig

A dunántúli egyházkerület ordinációs anyakönyvében megtalálhatjuk Knar János saját kezű latin önéletrajzát, melynek kézírása megegyezik az 1831–1832-es szövegekével. Knar 1797. március 30-án született a Tolna megyei Sárszentlőrincen. Azonos nevű apja itt volt iskolamester és káplán, majd német és magyar lelkész a Tolna-Baranya-Somogyi Esperességhez tartozó, zömmel német evangélikusok és reformátusok lakta Gyönkön,[17] anyja Sebestyén Lídia.[18]

Tizenegy éves korában a sárszentlőrinci gimnáziumba került, ahol négy év alatt végezte el a donatista és grammatikai osztályokat, majd a Nagyszékelyről 1812-ben frissen Gyönkre helyezett református gimnáziumban, mecénási segítséggel a két év szintaxist és retorikát. Ezután a soproni evangélikus líceumban többek között Raics (Raits, Rajcs) Péter, Magda Pál és Seybold Pál professzorok – a kor lutheránus értelmiségének jeles alakjai – alatt hallgatott három évig filozófiát és teológiát. Tanulmányait 1818-ban fejezte be. 1819. szeptember 29-én Sopronban Kis János szuperintendens ordinálta Gamauf Teofil *senior,* Raics Péter *censor* jelenlétében, ez évtől apja mellé rendelve Gyönkön káplánkodott.[19] Testvére, Sámuel (1806–1884) 1828-tól segédlelkész, majd haláláig lelkész a baranyai Mekényesen.[20]

---

[16] MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. június 15. 2908. sz. 1426–1428.

[17] Apja, id. Knar János 1772. december 29-én született Felsőszakonyban (Sopron vármegye), Nemescsón, majd Sopronban tanult. 1794 tavaszától Pápán, 1796 nyarától Sárszentlőrincen iskolamester, 1800 áprilisától segédlelkész. Ezután 1808-tól 1855-ig, haláláig lelkész a tolnai Gyönkön. ELEM IV, 370; Hrabowszky, 1803, 99. NT 1855, 25. EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, XXII. sz. f. 120.

[18] Csak Sámuel testvére említi az anyja nevét. ELEM IV, 372. Volt egy Julianna nevű lánytestvérük is (1804–1866). Sebestyén Lídia (1777–1829) talán a református nemes Sebestyén család komáromi ágának a – Sárszentlőrinchez közeli – Fejér megyei Cecén letelepedett ágából származott. Nagy, 1863, 118. Gréczyné Sallai, 2018, 192 (2. sz. melléklet).

[19] EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, 33. sz. f. 162.

[20] ELEM IV, 372; EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, 85. sz. f. 181.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 432 2024. 02. 23. 14:46:52

Knar már líceumi diákként elkötelezte magát a magyar nyelv ügyének: 1818. június 2-án, a „Sopronyi Magyar Társaság' Öröminnepén", ahol a társaság rendes és levelező tagjai („Munkás-" és „Időre-Társak") szónoki gyakorlatokat adtak elő, „Mi tartja fenn a' nemzeti Karaktert?" című, versekbe szedett beszédével zárta a rendes tagok előadásait.[21] A soproni magyar diáktársaságot 1790. március 20-án alapították az evangélikus líceum Kis János és Németh László körül csoportosuló tanulói, melynek fő célja a magyar nyelv ápolása és az önképzés volt. Pártfogói tisztét 1819-es haláláig gróf Festetics György töltötte be.[22] A taglétszám ekkoriban 30 körül mozgott. Knar János az 1816–1818-as tanévekben volt „időre-", majd „munkás-társ". Társaságba való belépése, éves szónoklatának témaválasztása demonstrálta a magyar nyelv ügye melletti elkötelezettségét. A soproni líceum tanulói közül János öccse, Sámuel 1822–1825-ben, míg a feltehetően oldalági rokon Lajos 1820–1822-ben volt a társaság tagja.[23]

Knar János szülői háznál és tanulmányai során megszerzett műveltsége a nívós németországi egyetemeken iskolázott lelkészekéhez képest egyszerre volt provinciálisabb és nemzeti jellegű. Gyülekezeti tevékenysége és tervezetei azonban a 18. századi gyökerű német „népfelvilágosítás" *(Volksaufklärung)* közvetett hatását mutatják, amelyet feltehetően a soproni evangélikus líceum tanári karának köszönhetően tett magáévá.[24]

A hartai evangélikus gyülekezet és Knar János lelkészsége (1826–1844)

Harta a Solti járásban, a Duna mellett fekvő, ekkoriban mocsaraktól körülvett falu. A járás népessége Fényes Elek (1837) szerint 100 585 fő, ebből nyelvét tekintve 78 437 magyar, 9000 tót, 8213 német, 3240 rác, 18 görög és 1677 zsidó volt. 8 mezővárosából 6 magyar, 1 német, 1 tót–magyar, 26 falujából 16 magyar, 2 német, 2 tót, 1 rác, 2 német–magyar, 1 magyar–rác, 1 rác–magyar, 1 magyar–tót, 44 pusztájából pedig 41 magyar, míg 3 magyar–tót. Lakosságából 12 395 fő tartozott az evangélikus felekezethez,[25] amely az ország más részeihez hasonlóan Pest megyében is jellegzetes etnikai karakterrel bírt: tagjai döntően szlovák és német anyanyelvűek voltak.[26] A járásban német reformátusok is éltek. Harta szintén Fényes 1837-es munkája szerint „német–magyar" falu, 7 katolikus, 1857 evangélikus, 360 református és 6 zsidó vallású lakossal, akik „magas szép szál-emberek, különösen szorgalmatos földmivelők", szűk határuk ellenére „vagyonosok".[27]

Harta etnokonfesszionális és rendi szempontból is sajátos mikrokozmosz volt: a megye egyetlen, szinte teljesen német protestáns, többségében evangélikus, kisebb

[21] MK 1818. július 17. 4. sz. 30–31.
[22] Bodolay, 1963, 126–133, 136–150, 152–156.
[23] Uo., 706, 712.
[24] Az irányzathoz: Böning, 2004.
[25] Fényes, 1837, 447.
[26] Az etnokonfesszionalitás problémájának gondolatébresztő felvetéséhez az alföldi evangélikus szlováksággal kapcsolatban, Ján Mastič aszódi tanító példáján keresztül lásd Matus, 2020, 97–112.
[27] Fényes, 1837, 452.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 433 2024. 02. 23. 14:46:52

részben református települése, ahol kizárólag zsellérek éltek.[28] A mai falu 1720–1724-ben épült egy mocsaras pusztán, ahova 1723-tól a református földesúr, gróf Ráday Pál, majd örökösei több hullámban, különböző, mindenekelőtt hesseni és pfalzi területekről protestáns – többnyire evangélikus, kisebb részt kálvinista – német lakosságot telepítettek le házas zsellérként.[29] Ráday Pál özvegye 1738-ban szlovákokat is telepített, akik nyelvüket elhagyva gyorsan asszimilálódtak, a közösségre kulturális befolyást nem gyakoroltak.[30] Ez történt az elvétve, házasságok révén Hartára került magyarokkal is.[31] Korszakunkban a község az evangélikus báró Prónay család földesurasága alatt állt.

A helység evangélikus gyülekezete az első telepítések idején keletkezett, első lelkésze 1724-ben érkezett, anyakönyvei 1733-tól kezdődnek, temploma 1791 és 1798 között Fabriczy János lelkészsége alatt épült.[32] A gyülekezet a Bányakerület pesti esperességéhez tartozott. A reformátusok különválása az 1726–1730 között szolgáló Gaupp Jakab Frigyes alatt történt.[33] A községi elöljáróság 80–90%-át hagyományosan az evangélikusok adták.[34] 1840-ben Harta földesura Prónay Albert, felügyelője – több közeli községgel együtt (a szlovák–magyar Egyháza és a német–szlovák–magyar Vadkert)[35] – Földváry Pál táblabíró, a solti dekanátus (iskolakör), majd 1846-ig bezárólag öt évig a pesti esperesség felügyelője.[36] E hivatalában ő elnökölt a hartai egyház ülésein, amin az egyházközség elöljáróin és tagjain túl a megyei, uradalmi és a helyi hivatalosság képviselői is részt vettek.[37] A lelkészt a gyülekezet választotta, a kandidátusokat a földesúr ajánlására a főesperes jelölte ki. A jómódú birtokos bernáthfalvi Földváry család a megyei elithez tartozott, a főispánig bezárólag több megyének is adott hivatalviselőket:[38] Földváry Pál testvére, Gábor (1787–1854) többek között 1810-től 1818-ig a kecskeméti járás al-, 1818-tól 1829-ig a Solti járás főszolgabírája, 1832–1838 között másodalispán. A család egy másik – nagyapjuk testvére, I. Miklós – ágán péteri község földesuraiként a felügyelői tisztség a családon belül „öröklődött": Földváry Károlyt fia, II. Miklós († 1837)

---

[28] A dunapataji plébánia leányagyháza. Mise 1923-ig nem volt Hartán, a gyermekeket Patajon keresztelték. A 18. század elejétől több vegyes vallású, katolikus–evangélikus házas élt a településen. Kereskedő, 1983, 118–119.

[29] Egy zsellér kapott: 626 négyszögölnyi földet házhelynek, 800 négyszögölt szántónak, 1050-et legelőnek, ehhez jött még némi szőlő, amiért 18 napnyi robottal, tizeddel és kilenceddel tartoztak. Fél, 1935, 6.

[30] Schmel, 1983, 16–33. Az első telepítési szerződés 1724-es, 1725-ben szerepel először az adóösszeírásokban. Fél, 1935, 2–7; Halasi, 2003, 5–17.

[31] Fél, 1935, 4–5.

[32] Halasi, 2003, 28–36.

[33] Uo., 19, 25. Csak 1836-ban lett Hartán anyaegyház, addig a dunapataji egyház leányegyházaként működött. Patajon történt az anyakönyvezés is. Pungur, 1983, 107, 116.

[34] EOL BEEK 1120/1950. Palotay Gyula: A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházközség félévszázados története.

[35] Ma: Dunaegyháza és Soltvadkert.

[36] NT 1840, 91, 98, 99, 107; PEIL 5. (1846) 20. sz. 468.

[37] Halasi, 2003, 48–49. A Knar halálát követő gyűlésen például jelen volt a megye tiszti alügyésze, a községi jegyző is, korábban egy uradalmi tiszt is.

[38] A családhoz: Nagy, 1858, IV, 226–230.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 434 2024. 02. 23. 14:46:52

1829–1836 között a Váci járás alszolgabírája követte, aki Földváry Pál előtt maga is a pesti esperesség felügyelője volt, amikor Knar Jánost aljegyzővé választották.[39]

A falu evangélikus iskolája a solti iskolakör alá tartozott, melynek dékánja szűkebb korszakunkban (id.) Sárkány Sámuel, majd 1835 szeptemberétől, miután az előbbi főesperes lett, Válka (Wálka) János volt.[40] Harta iskolamestere 1799-től 1831-ig Lemle Péter, akit 1839-ig fia, Henrik követett. 1840-től Gring János töltötte be a hivatalt, akit 1844-ben fegyelmi okok miatt elmozdítottak, majd Linde Ferenc lett a tanító.[41] A tanítók mellett az iskolás gyermekek nagy száma miatt segédtanító is szolgált. 1820-ban – elvileg – 160-an iratkoztak be az iskolába,[42] 1838-ban pedig már 215-en,[43] az iskolát ténylegesen látogató diákok száma azonban – ahogyan a szolgabírák jelentéseiből ez egyértelműen kiderül –, a mezei munkák és a szülők szegénysége miatt ennél jóval alacsonyabb volt.

Hartán Fabriczy Jánost követően 1825. október 8-i haláláig Cancriny Károly Lajos látta el a lelkészi feladatokat. Utána több mint fél évig nem volt lelkésze a falunak, ugyanis a Bartholomaeides Pál *senior* által kandidált személyeket, Farkas Mátyás irsai és Pály csomádi prédikátorokat, Sárkány Sámuel és Földváry Pál hathatós közbenjárására sem fogadta el a gyülekezet. Clementis János rákoskeresztúri prédikátort szerették volna meghívni, de Földváry szerint ő nem vállalta volna el a feladatot.[44] Ebben a helyzetben merült fel Knar János neve, de a hartai lelkészi pozíció elfoglalásáig vezető út nem volt egyszerű. 1826-ban hívták meg Veszprémből Knart, akinek a megválasztása a személyével kapcsolatos bonyodalmak miatt több hónapot vett igénybe.[45] Knar Bartholomaeides Pál pesti esperesnek írt leveléből kiderül, hogy a tolnai *senior* „fekete vádokkal telyes Levelet" írt ellene, ezért megkérte az őt ordináló Kis János szuperintendenst, hogy az állítson ki egy bizonyítványt a magaviseletéről, melyet bemásolt a levélbe is.[46]

Knar János gyülekezetével kapcsolatos gondjai orvoslására 1835-ben a megyéhez fordult, azt panaszolva, hogy bár a hívek szerződésében 20 pengő (ezüst) krajcárt ígértek neki minden megesketett pár után, de az összeget csak rézpénzben (váltókrajcár) kapta meg. A megye kiküldte az illetékes szolgabírót, hogy vizsgálja ki az esetet.[47] A hartaiak a szerződésre hivatkoztak, hangsúlyozva, hogy annak értelmében eddig is „folyó

[39] HKT 1832. augusztus 18. II. félév 14. sz. 105–106.
[40] HKT 1835. október 3. 28. sz. 221.
[41] Halasi, 2003, 64–65.
[42] Schematismus, 1820, 48.
[43] Schematismus, 1838.
[44] EOL BEEK PMEE 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) sz. n. Földváry Pál Bartholomaeides Pálhoz, Tass, 1826. január 30.
[45] Lásd az EOL BEEK PMEE, 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) és 20. vonatkozó iratait.
[46] EOL BEEK PMEE 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) 2. sz. Knar János Bartholomaeides Pálnak, Veszprém, 1826. március 28. Kérte, hogy az őt bepanaszoló levelet küldje meg neki, hogy válaszolni tudjon rá.
[47] MNL PML IV.3.a. 1834. december 29. 5927. sz. 1936. 1819-től a konvenciós (ezüst) forint és a váltóforint (Wiener Währung, bécsi valuta), illetve váltópénzük a konvenciós krajcár és a váltókrajcár árfolyama 1:2,5 volt.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 435 2024. 02. 23. 14:46:52

pénzben", azaz váltóforinttal fizettek és ezután sem fogják ezt ezüstben tenni. A megye igazat adott nekik.[48] Knar a megyei felekezeti elitben hamar előbbre jutott: 1832. augusztus 8-án Péteriben a pesti esperesség al-,[49] majd 1835. szeptember 30-án rendes főjegyzőjének választották,[50] tisztét még 1840-ben is viselte.[51] Az esperességi jegyzőkönyvek és egyéb iratok egy része is az ő igen jellegzetes kézírásával van letisztázva. A gyülekezet jegyzőkönyve szerint „[s]ok háborgattatások után, melylyeket nagy részt ön családja okozhatott neki a gyülekezettel" 1844. április 3-án hunyt el Kalocsán, ahova gyógyulás reményében ment, két nappal később Spaanagel Ferenc vadkerti és Major József kiskőrösi lelkészek temették.[52]

Szűkszavú nekrológja csak annyit említ, hogy „kis hartai lelkész, több éveken át a' pesti egyh[áz]megye' buzgó főjegyzője" volt.[53] Korai halála miatt özvegye az esperesség „özvegy-árva nyugdíjintézetétől" nyugdíjban részesült.[54] Knar halálát követően a Tápiószentmártonról meghívott Gallé Andort választották utódjául. Knarnak bár nem volt problémamentes a gyülekezetével való viszonya, ám 1835-ben vagy 1836-ban, alatta épült a helyi iskola, két tanteremmel, segédtanítói lakással. Bejárata fölött a következő felirat állt: „A felvilágosodás a népnevelésnek emelé az ágostai vall[ású] ev[angélikus] kis-hartai gyülekezet által Grőb Tamás és Grőb Gáspár kurátorok idejében."[55] Ugyan a lelkész neve lemaradt, kétségtelen, hogy az intézmény létrejötte és a szöveg is az ő „népfelvilágosításhoz" sorolható törekvéseinek szellemiségét tükrözi.

Magyarosítási törekvések a Solti járásban

Az evangélikus német és szlovák köznép magyarosítására irányuló törekvéseket több dimenzióban, egy komplex összefüggésrendszerben szükséges vizsgálni. Egyik oldalról figyelemmel kell lenni az egyházi önkormányzatok gyülekezeti, dekanátusi, esperességi, illetve egyházkerületi szintjeire, különös tekintettel ezek vezető tisztségviselőire, mindenekelőtt a világi felügyelőkre és a lelkészekre, továbbá községi szinten az evangélikus iskolamesterek tevékenységére. A másik oldalról a vármegyei közgyűlés és hivatali apparátus, illetve az alsófokú önkormányzatok tisztségviselőit kell szemügyre venni. Harmadik tényezőként az uradalmak, illetve a mind az egyházkormányzat különböző szintjeivel, mind a megyei önkormányzattal összefonódó földesurak szerepét ragadhatjuk meg.

Országos tendenciát jelentett, hogy a közel kétmillió, döntően szlovák és német ajkú hívet számláló evangélikusság vezetésében számarányát messze felülmúlóan érvé-

[48] MNL PML IV.3.a. 1835. december 18. 5491. sz. 1935–1936.
[49] HKT 1832. augusztus 18. 14. sz. 105–106. A cikkben tévesen „Knar József" szerepel.
[50] HKT 1835. október 3. 28. sz. 221.
[51] NT 1840, 90, 99.
[52] Halasi, 2003, 47.
[53] PEIL 3. (1844) 17. sz. 408.
[54] Detre, 1996, 102.
[55] Halasi, 2003, 47.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 436 2024. 02. 23. 14:46:52

nyesült a magyar vagy magyar érzelmű nemesség súlya.[56] A szlovák vagy német ajkú hívekből álló egyházközségek, illetve az ezeket összefogó dekanátusok és esperességek világi és egyházi tisztviselői, különösen a magyar nemesi felügyelők (egyúttal gyakorta a helység földesurai), általában kifejezetten elkötelezettek voltak a magyarosítás mellett, és pozíciójuknál fogva befolyást tudtak gyakorolni a vallásgyakorlat és az iskolai oktatás nyelvére is.[57] Pest megyében, illetve a Solti járásban a lelkészek gyakorta etnikai értelemben nem magyar származásúak voltak, ugyanakkor, bár a megyével, a földesurakkal és felügyelőkkel való viszonyukban akadt példa konfrontációra, alapvetően az együttműködés volt a jellemző.

Esetünkben a megyei nemesi elitek érdekeit képviselő Földváry Pál hartai egyházközségi, solti dekanátusi, majd pesti esperességi felügyelőként, hivatalánál fogva maga is aktívan fellépett magyarosítás érdekében.[58] A magyar származású lelkészek, mint id. (nemes ilenczfalvi) Sárkány Sámuel, solti dékán esetében a megye magyarosító törekvéseivel való azonosulás adta magát (ahogy egy szolgabírói jelentés fogalmazott, a „honnyi nyelv eránt viseltetö valodi buzgó Indulatbol" elkötelezett a magyar nyelv mellett), de ahogyan az apai részről német származású Knar János vagy a nyitrai szlovák Válka János[59] esete mutatja, ezek a lelkészek is kifejezetten azonosulhattak a világi felügyelők és a megye magyarosító céljaival, sőt proaktívan léphettek fel. Ugyanakkor volt példa hatósági erőszak miatt a megye és a helyi lelkész, illetve iskolamester közötti konfliktusra, sőt ellenállásra is.[60] A megyék intézkedéseivel szemben az országos politikai irodalomban is megjelentek az egyházon belülről kritikus hangok: Samuel Hoič, felsőmicsinyei (Zólyom vármegye) lelkész röpiratában többek között Pest statútumát és állítólagos visszaéléseit is kritizálta.[61]

A magyar nyelv hivatalos használatának lényeges faktora és indikátora az egyházkormányzati ügyintézés nyelve. A pesti esperességnek a 19. század '20-as, '30-as éveire vonatkozó iratanyagát áttanulmányozva a következő tendenciákat állapíthatjuk meg. Az esperesség jegyzőkönyvei korszakunkig egységesen latin nyelvűek. A változás a harmincas években zajlik le, az 1836-tól tartott esperességi gyűlések kötetbe rendezett protokollumai már kizárólag magyar nyelvűek.[62] A beadványok német, szlovák, magyar és latin nyelven készültek, attól függően, hogy mely felektől és – adott esetben – mely

[56] Varga, 1982, 56.

[57] Az intézményhez: Boleratzky, 1941 és 1942.

[58] Lásd például az egyházai magyar iskola alapításának ügyét: PEIL 1. (1842) 2. sz. 24.

[59] EOL BEEK BOA Bányakerületi ordinációs anyakönyv 1801–1885. 144. [240]. 93. sz. Rövid ideig Földváry Pál gyermekeinek nevelője, 1829-től vadkerti, majd egyházai lelkész, solti dékán, majd pesti főesperes. Nekrológja szerint: számos könyvet írt, de ezek közül csak kevés került nyomtatásba, volt „magyartót olvasó könyve, a magyar nyelvnek szláv ajkúak közötti terjesztésére; keresztyén káté, ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] ifjúság számára, szláv nyelven, s végre egy szintén szláv nyelvű olvasó könyv kezdők számára". PEIL 14. (1871) 36. sz. 1147–1148.

[60] A két esethez: Berényiné Kovács, 2011, 5–7.

[61] Horvátoviч [Hoič], 1833, 1–11, 7–8. Samuel Hoič szerint a tanítók és lelkészek jutalmazásának gyakorlata „veszedelmes" következményekkel járhat, ha általánosan uralkodó divattá válik, továbbá Pest megyéből is hozott példát hatósági visszaélésre.

[62] EOL BEEK PMEE 1. dob., Az esperességi gyűlés végzéseinek jegyzőkönyve 1836–1871.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 437 2024. 02. 23. 14:46:52

üggyel kapcsolatban érkeztek. A beadványok nyelve alapvetően a gyülekezetek tagjainak (illetve adott esetben az azokon belül elkülönülő „natio"-knak), valamint a lelkészeknek az etnikai-nyelvi hátterével függött össze. A nem magyar ajkú gyülekezetek esetében a magyar nyelv használata kizárólagosan vagy más nyelvekkel párhuzamosan már implicit vagy explicit módon a magyar hivatalos nyelv, illetve a magyarosítás/magyarosodás ügyével kapcsolatban értelmezhető. A magyar tehát itt – összhangban az ügy mellett elkötelezett egyes világi felügyelők, lelkészek, megyei tisztviselők törekvéseivel – mint az egyházkormányzat és a hitélet jövőbeli új hivatalos nyelve tűnik fel. Az ilyen kérvényeknek nem csak a gyakorlati jelentősége, de egyúttal demonstratív jellege is megnyilvánul. Például a „két Nemzettséget […] nevezetesen Németet, és Tótot, de egy Evangelica Eclésiát formáló" vadkerti evangélikusok 1826. július 17-én magyarul kérvényezték, hogy a vasárnapi istentiszteleteket és a hétköznapi könyörgéseket a szlovák és német mellett rendszeres időközönként már magyarul is tartson a lelkész. A kérvényen a kérelmezők neveinek felsorolása mellett ott szerepel Földváry Gábor felügyelő és Sárkány Sámuel prédikátor aláírása, akik feltehetőleg a kezdeményezés értelmi szerzői voltak.[63] A felügyelők a tisztségviselőkkel még legtöbbször latinul leveleztek, de a magyar, még az 1830-as diétát követő megyei statútumalkotási hullám előtt itt is elkezdett áttörni: például Földváry Pál kifejezetten hangsúlyozta, hogy Földváry Miklós hozzá magyarul írott levelére magyarul válaszolt.[64]

Pest megyében az evangélikus egyházon belüli magyarosító törekvéseknek igen erős propagandája is volt. Thaisz András, a korszakban a pesti esperesség ügyvédje, 1819–1828 között a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője volt, s ennek révén is igyekezett népszerűsíteni egyháza magyarosítási törekvéseit és eredményeit, hogy másokat is hasonló tettekre buzdítson. 1826-ban a lap arról számolt be, hogy Sárkány Sámuel prédikátor tizenöt éves szolgálata alatt nagy eredményeket ért el a szlovákok lakta Egyháza „megmagyarosításában", akik végül maguk kérték (a fenti vadkerti esethez hasonlóan), hogy háromhetente tartsanak magyar nyelvű istentiszteletet, ám végül erre négyhetente került sor. A lelkipásztorok hatására bizonyságul a cikk Pereg község régebbi esetét is felhozta, valamint a Solti járásból olyan kortárs példákat, ahol a földesurak segítették elő a községek magyarosodását (Péteri, Kiskőrös, Vadkert).[65] A szöveg más formában a *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban is megjelent.[66] Thaisz egy másik cikke az 1827. június 14–15-én, Péteriben tartott esperességi gyűlésről számolt be, amelynek közlését azzal indokolta, hogy az esemény közcéllal bírt, illetve az – itt még széles értelemben, műveltségként vett – „tudomány" ügyét érintette. Eszerint az új esperességi felügyelő, korábbi alfelügyelő, Péteri földesura, Földváry Miklós beiktatása napján, a reggeli istentisztele-

[63] EOL BEEK PMEE 8. dob., Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 23. sz.
[64] EOL BEEK PMEE 8. dob., Regestrum tertium, 1822–1830, 1829. Földváry Miklós Földváry Pálnak és Sárkány Sámuelnek, Péteri, 1828. december 13. Földváry Pál és Sárkány Sámuel Földváry Miklósnak, Vadkert, 1829. január 16.
[65] Thaisz [András]: Egy Tót helység megmagyarosodik. TGy 10. (1826) 1. sz. 110–117.
[66] HKT 1826. január 28. 8. sz. 61–62.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 438 2024. 02. 23. 14:46:52

ten Knar János hartai prédikátor „ezen az előtt tiszta tót helységben, egy rövid, de diszes magyar prédikátziót tartott”.[67]

A tudósítások, különösen az elért eredményeket illetően tulajdonképpen a pesti evangélikus elitek, különösen a megyével összefonódó felügyelők és az elkötelezettebb lelkészek felfogását reprezentálják, egyúttal azt mutatják, hogy az egyházi önkormányzatok tisztviselői saját hatáskörükben az országos és megyei fejleményektől függetlenül is magyarosító tevékenységet fejthettek ki. Az evangélikus elitek a köznép magyarosításának legfőbb eszközeit az iskoláztatásban és a lelkipásztorok, illetve a földesurak ténykedésében látták, egyúttal hangsúlyozták a fokozatosság elvét is, amelyek egybevágtak Pest 1831-es és 1832-es rendelkezéseinek céljával és eszközeivel. A nemzeti liberalizmus áttörésével a magyar érzelmű felekezeti nemesi elitek hatására az egyházkormányzat különböző szintjein a későbbiekben egyre nagyobb mértékben érvényesültek a magyarosító tendenciák, különösen a szlovákséggal szemben, melyek 1840-től, gróf Zay Károly főfelügyelővé választásával tetőztek.[68] A pest megyei evangélikus anyanyelvi iskolák számára az 1840-es évek közepén már ebben a szellemben elfogadott központi irányelv a 6–12 éves korosztályt illetően egy komplex pedagógiai programot adott az anyanyelvi oktatás mellett a magyar nyelv tanítására.[69]

Knar János tervezete

Knar János evangélikus prédikátor mint megyei „külső” hivatalviselő 1832. április 10-ére keltezett tervezete Pest megye 1830:8. tc. nyomán foganatosított statútumai, konkrétan az 1832. évi 22. sz. V–VII. pontjának végrehajtása nyomán született. Knar azt akkor adhatta át az illetékes szolgabírónak, amikor az az esedékes húsvéti vizsgán igyekezett felmérni a község tanulóinak magyartudását. A tervezet magán viseli a pesti esperességen, illetve solti dekanátuson belüli, illetve a vármegyei magyarosító törekvések hatását, de mindenekelőtt szerzőjének a községben szerzett többéves saját gyakorlatára és a legközvetlenebb helyi tapasztalatokra támaszkodott. A tervezet szerzője szerint elsősorban saját települése viszonyaira íródott, de benne rejlett az általánossá tétel igénye is. Knar, összhangban az esperesség és a dekanátus, illetve a vármegye felfogásával, kifejezetten hangsúlyozta a javasolt intézkedések erőszakmentességét. Ennek szellemében bár alapvetően közvetett módokat javasolt a magyarosodás elősegítésére, egyes megoldásai mégis hatósági kényszerre épültek.

---

[67] Thaisz [András]: Jelességek. TGy 11. (1827) 6. sz. 119–122, 121. A gyűlés jegyzőkönyvét lásd EOL BEEK PMEE 8. dob., Regestrum tertium, 1822–1830, 1827. 5. sz. Acta Seminalis Conventus Péteri, 1827 die 14 et 15 Junii. A protokollum külön megemlékezik Knar beszédéről is: „Anteomnia exaudito in aedibus sacris R. D. Joh. Knarr Kis hartensi V. D. Ministro, de felicitate Ecclesiarum gremialium proloquente, Dominus Inspector salutato Conventu sessionem aperuit”.

[68] Varga, 1982, 56–61.

[69] *A Pest megyei evangélikus iskolák rendszere, a magyarhoni iskolák rendszeréhez alkalmazottan* című irányelvet Linde Ferenc tanítóskodása alatt fogadták el; szövegét az iskolai jegyzőkönyvből közli Halasi, 2003, 70–71.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 439 2024. 02. 23. 14:46:52

Pest közgyűlése 1832. november 24-én foglalkozott Mészáros Károlynak, a Solti járás alszolgabírájának ugyanazon év augusztus 11-én, Kalocsán kelt jelentésével, amely az 1832. évi 22. sz. végzés értelmében „a Magyar nyelv miképpi terjedését" illető tapasztalatokat summázta a német Harta és Hajós (a kalocsai érsek földesurasága alatt lévő katolikus svábok lakta mezőváros), illetve a rác Dusnok és Bátya helységekben esküdttársaival végiglátogatott szokásos húsvéti iskolai vizsgák eredményei alapján. Mind a négy helyen általános panasza volt a lelkipásztoroknak a magyar könyvek hiánya, melyet a szülők egy része nem akart, más része szegénysége miatt nem tudott megvenni.[70]

A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Hartán „a próba tétel alkalmával 58 fiú, és Leány gyermekek[ne]k, kik Kőzűl 35. olvastak, nagyobb része azt, amit olvasott, értette ís, ezen Helységnek Agostai vallást Kővető Lelki Pásztora minden módókat lattzatik el kővettni honnyi nyelvűnk erősődésén, aki egyszersmind a Magyar nyelv tenyésztésének akadályoztatásárúl írásban bé adván észre vételeit, mellyet ezennel Tudósitása mellett bé ís mutatott."[71] A jelentést és mellékletét tudomásulvételre és a lehetséges felhasználás végett átadták a magyar nyelv terjesztésével foglalkozó kiküldöttség részére, innentől további sorsa ismeretlen.

Knar először a problémákkal, majd lehetséges megoldásukkal foglalkozott. A legnagyobb akadályként – a szolgabírói jelentéssel összhangban – a magyar könyvek hiányát, illetve a korai iskolaelhagyást jelölte meg. Javaslatait hat pontban összegezte. Ezek közül az első három a magyar nyelvű könyvek hiányán segített volna (melyek lehetővé tették volna az iskolán kívüli, önálló nyelvtanulást), illetve legalább a magyar nyelv elsajátításáig kötelezővé tette volna az iskoláztatást. A 4. és 5. pont a magyar nyelv elsajátításának más, nem intézményes, a kulturális keveredésen keresztül az akkulturációt elősegítő módjait ajánlotta a megye figyelmébe, mint a gyermekek magyar házakhoz szolgálatba adása (számítva a földesurak támogatására), vagy a magyar katonaság állomásoztatása a helységben (a helyiekkel kialakult kapcsolatokon és mintaadáson keresztül). Végül a 6. pont a lelkipásztorok szerepét hangsúlyozta a folyamatban. Knar legmeglepőbb – a realitások talajától elszakadó – javaslata (az 1. pontban) a hartai német köznépet úgy kívánta a cél felé terelni, hogy 10 éves moratóriummal a házasság előfeltételévé tette volna a magyartudást. Ha a tervezetnek más foganatja nem is lett, a megye Knar Jánost, csakúgy mint Sárkány Sámuelt elismerésben részesítette.[72]

A magyarosodás reprezentációi

A község lakosságának tényleges nyelvtudásáról az érintettektől származó közvetlen információink nincsenek, még kevésbé férhetünk hozzá a hartai köznép – ekkor még nyilvánvalóan prenacionális, lokális jellegű – identitásához. Ekkoriban a megyék, de az egyház számára is a nem nemes köznép magyarosodásának egyedüli kritériuma a nyelv-

[70] MNL PML IV.3.c. 425. dob. 1832. november 24. 5973. sz.
[71] MNL PML IV.3.a. 1832. november 24. 5973. sz. 2494.
[72] Berényiné Kovács, 2011, 12.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 440 2024. 02. 23. 14:46:52

tudás léte/hiánya volt. Amely források a rendelkezésünkre állnak, azok a megyei hatóságok, illetve az egyházi felsőbbség uralmi szempontjai és elvárásai alapján keletkeztek, ezek alapján dolgoztak még áttételesebb képet közvetítve a korabeli statisztikák is. A továbbiakban ezért ezeket itt mint reprezentációkat kezeljük.

A magyarosítás ügyére különösen fogékony Fényes Elek már 1837-ben kiemelte, hogy „a' hajdani pilisvármegyei német és tót helységek mind eddig felette kevés előmenetelt tettek a' magyar nyelvben; ellenben a' Pest és Sólt v[árme]gyékben fekvők vagy egészen elmagyarosodtak mint p[éldának] o[káért] Miske, vagy jobbadán beszélik a' magyar nyelvet, kivált a' férjfiak; 's innen mind a' katholikusoknál, mind az evangelikusoknál rendszerint minden második vagy harmadik vasárnapon magyar prédikátiók is tartatnak".[73] Megállapítása érezhetően a vármegye és az egyház korabeli szempontrendszerét érvényesíti, vonatkozó adatait is részben egyházi sematizmusokból és megyei forrásokból szedte.

Harta Fényes 1837-es leírása szerint „német–magyar" falu, amely ez esetben a szórványosan betelepült magyarok mellett mindenekelőtt a lakosság köznapi érintkezésben használt magyartudásának növekedésével kapcsolatos percepcióra is utalhat. 1851-es, a korábbinál komplexebb leírásában már megjelenik az asszimilációs folyamat összetettsége, az etnicitás, a viselet és a nyelv elválasztása. Eszerint Harta „egy a legnevezetesebb helységek közül Magyarországban", mert „megmutatta, mit lehessen tenni kitartó szorgalom által ugy szólván semmiből", „csinos házakkal, egyenes utczákkal ékeskedő, vagyonos és értelmes polgárokból álló legvirágzóbb községe Pest-Solt v[ár]megyének". Ekkor 1799 evangélikus, 365 református, 13 „héber vallású", azaz zsidó lakója volt a községnek (tehát az 1837-es leíráshoz képest a katolikusok eltűntek, az evangélikusok száma 58-cal csökkent, a reformátusoké 5-tel, a zsidóké 7-tel növekedett), „mind német, ámbár többnyire s a férfiak mindnyájan tudnak magyarul", közülük „[a] férfiak magyarosan öltözködnek, de a nők csúf régi német öltönyüket renditlenül megtartták".[74]

Az egyházi sematizmusok hasonló folyamatokat mutatnak. A hartai egyházközséghez 1820-ban Cancriny Lajos Károly lelkészsége alatt 1432 lélek tartozott, akik németek voltak, fíliája 15 lélekkel Dunapataj.[75] 1838-ban, már Knar szolgálata idején 1762 lélek tette ki az egyházközséget, szintúgy német nyelvűek.[76] Az 1840-es sematizmusban változást jelez, bár adatai változatlanok, a gyülekezet nyelveként már „német és magyar"

[73] Fényes, 1837, 348–349. Fényes a nyelv alapján osztályozta az egyes településeket (vegyes helységeknél a domináns nyelv kerül előre), bár nem egyenlő intenzitással, figyelemmel volt egyéb tényezőkre (szokásokra, népviseletre), illetve a mentalitásként visszaadható „nemzeti karakterre" is. A nyelvhasználat, az etnicitás és a – helyi, prenacionális, modernizálódó nemzeti – kollektív identitástudat viszonya, illetve az asszimiláció összetettebb probléma, mint ahogyan azt a 19. század közepi statisztika ábrázolta. Fényesnél, ahogy a megyei elitek többségének gondolkodásában is a magyarosodás fő kritériuma a magyar nyelv használata a közérintkezésben. Vö. Fényes, 1836, [3]–[4].

[74] Fényes, 1851, Kis-Harta.

[75] Schematismus, 1820, 48.

[76] Schematismus, 1838.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 441 2024. 02. 23. 14:46:52

volt feltüntetve.[77] Lemle Péter tanító 1833-as éves áttekintésében azt jegyezte fel, hogy a tanítványai „[o]lvasnak magyarul s németül és az elolvasott könnyebb magyar szavakat németül megmondják", illetve „[m]agyar össze beszélléseket mondanak".[78] Bernát György főszolgabíró 1836-os jelentése Hartát illetően meglehetősen szerény eredményekről számolt be a megyének: „a' Gyermekek a' tudományokban nagy elől menetelt tesznek, a' Német Gyermekek, de a' Magyar nyelvben a' helybeli Lelki atya Knarr János Úrnak igyekezete mellett is, nem ki elégitő az előre halladás".[79] Ahogyan arra Fényes is utalt, a korabeli percepció szerint is nagy különbség volt a férfiak és a nők magyartudása között. 1839-ben egy Vadkert kapcsán írt szolgabírói jelentés arról számolt be, hogy a magyar nyelv köztük „meglehetös terjedésben van", mert „az öregebb, és a' Hartárol hozott nehány asszonyokat és kisebb nevendékeket kivéve, tsak nem minden Német és Tót lakos értt Magyarúl, és beszél is".[80]

Hogy valóban a lelkész és az iskolamesterek tevékenységének köszönhetően a német anyanyelv mellett a magyartudás arányának növekedéséről, a köznapi érintkezésben a magyar használatának megjelenéséről van-e szó, vagy csak az alsófokú oktatás és a vallásgyakorlat nyelvének egyoldalú, részleges magyarnyelvűsítéséről, esetleg arról, hogy az ügy mellett elkötelezett lelkész így akarta a szuperintendencia és a megye felé saját magyarosítási teljesítményét felmutatni (ahogyan azt tervezetében is tette), nem tudjuk.

Hartáról gazdag modern irodalom áll rendelkezésre, amely makacsul tovább élő hagyományokat jelez. A magyar nyelv ismerete – elsősorban az egyre szélesebb körben alkalmazott magyar tannyelvnek – a 19. század utolsó évtizedeitől Hartán is egyre inkább elterjedt, a férfiak körében, köszönhetően a hadseregnek és a szomszéd falvak lakóival való érintkezésnek, a századfordulóra általánossá vált. Ugyanakkor a közösségen belüli kommunikáció és az istentiszteletek nyelve német maradt. A magyar falvakkal szigetszerűen körülölelt német település prenacionális jellegű, helyi kollektív identitásában még a két világháború között is „megmaradt németnek", őrizte a hétköznapi érintkezésben az úgynevezett „hartai németet", de elkülönülő identitásukat a sajátos hagyományok, népszokások és viselet is erősítette.[81]

A forrásközlésről

Az alább közölt iratok lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML), Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai (IV.3.c.), Általános közigazgatási iratok (1. kútfő), 425. doboz. Az eredetileg évrende-

[77] Schematismus, 1840, 99.
[78] Halasi, 2003, 74–75.
[79] MNL PML IV.3.a. 1836. augusztus 31. 4499. sz. 1307.
[80] MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob. 1839. március.
[81] Eiler, 2011, 19–25. A 20. század közepén készült gyülekezettörténet szerint 1927-ig az egyetlen magyar nyelvű vízkereszti igehirdetéssel szemben a gyülekezet igehirdetési nyelve „mindenben a német volt". EOL BEEK 1120/1950. Palotay Gyula: A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházközség félévszázados története.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 442 2024. 02. 23. 14:46:52

zett közgyűlési anyagból a magyar nyelv ügyéhez kapcsolódó iratokat a pertinenciaelv alapján ismeretlen időpontban kiemelték, létrehozva „A magyar nyelv ügye 1831–1839" című, a 2016-ban revideált raktárjegyzék szerint eredetileg a 441-es számot viselő dobozt.[82] Ennek a tartalmát osztották át később a jegyzék szerint a 424., illetve a 425. sz. dobozokba, melyek közül a vonatkozó iratok ma csak az utóbbiban találhatóak meg. Ennek tartalma „[r]estaurált, paginált, rendezetlen iratok", illetve „[k]ülön csomóban: restaurálatlan iratok".

Az iratanyag döntő része a közgyűlés által a magyar nyelv terjesztésével foglalkozó, 1832 elején felállított állandó deputáció részére átadott közgyűlési iratokat öleli fel, míg a tematikusan kapcsolódó, a magyar színjátszást, a nemzeti színház létrehozását illető iratokat két külön dobozba rendezték.[83]

A 425. dobozban egyrészt a megyei statútumok és fogalmazványaik, más megyéktől érkező hasonló hivatalos hirdetmények, az illetékes ideiglenes, majd állandó – időközben szervezetileg is átalakuló – deputáció iratai és a megyei külső felektől beérkező iratok találhatóak, másrészt azok a jelentések, amelyek az 1832. évi 22. sz. statútum következtében a szolgabíráktól az állandó deputációhoz, illetve a megyéhez érkeztek be. Ezek járásonként, községi szinten mérték fel az éves vizsgák alapján a magyarnyelv-tudás szintjét, majd a következő évtized során az elemi iskolák állapotát. E forráscsoport iratai, melyhez hasonlóval több más megyében is találkozhatunk, a megyei hivatalnokok uralmi szempontjából alkottak képet a kebelbeli lakosság nyelvtudásáról, a magyarosodás tendenciáiról, az alsófokú oktatási intézményrendszer állapotáról és az ezekkel kapcsolatos problémákról.

Az általunk vizsgált, jelenleg a 425. dobozt alkotó iratok valamikor eláztak és súlyosan roncsolódtak.[84] Többségüket 1971. január 22-ével restaurálásra adták ki.[85] A laminálással helyreállított iratok egy részét ténylegesen is sikerült megmenteni az enyészettől, rajtuk az írás jól olvasható, más részük nehezen, de még olvasható maradt, egyes iratok viszont szinte az olvashatatlanságig károsodtak, több esetben eredeti iktatószámaik se fejthetők fel. Az iratok kisebb része restaurálatlanul maradt, *de facto* kutathatatlan állapotban van. Külön problémát jelentenek azok a fóliók, amelyekből kisebb-nagyobb darabok hiányoznak, emiatt az adott szövegrészek végérvényesen helyreállíthatatlanokká váltak. Állapotuk és rendezetlenségük megnehezíti a korabeli közgyűlési munka és az iratkezelés rendjében elfoglalt helyük utólagos rekonstrukcióját. A vármegyei statútumok szövegét ugyanakkor a közgyűlési jegyzőkönyvek is tartalmazzák, adott esetben

[82] Kerényi Ferenc még ezt a jelzetet használta. Kerényi, 2002, 14. 17. jegyzet, 39. 123. jegyzet, 40. 126. jegyzet.

[83] MNL PML IV.3.c. 431, 432. dob. A magyar színjátszásra, a nemzeti színházra vonatkozó közgyűlési iratok (1792–1841).

[84] A levéltár munkatársainak közlése szerint nagy valószínűséggel az egykori Üllői úti pinceraktár alsó polcain tárolt iratok között ázott el ezen doboz tartalma is.

[85] Lásd az iratok között található átvételi ívet Bőhm Katalin restaurátor számára. Az iratanyag állapotára sem Kerényi Ferenc, sem Berényiné Kovács Gyöngyi nem utalt.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 443 2024. 02. 23. 14:46:52

tisztázati kéziratuk a közgyűlési iratok között is fellelhető, így ez alapján a nyomtatványok esetleges hiányai pótolhatóak voltak.

Knar kézirata a megyei nyomtatványoknál nagyobb mértékben roncsolódott, esetenként kisebb darabok is hiányoznak a papírból, ugyanakkor az esetek túlnyomó részében ezek a hiányok egyértelműen pótolhatóak voltak. Ahol az eredeti szöveg olvashatatlanná vált, ott a saját olvasatomat szögletes zárójelben közlöm. Hasonló módon jelölöm a különféle rövidítések feloldását is.

Források

1.

Pest vármegye 1831. január 20-i statútuma[86]

Tekintetes, Nemes Pest Vármegyének 1831dik Esztendei Jánuarius 20dik Napján Pesten tartatott Köz-Gyűlésében:

312.313. A' legközelebb elmúltt Ország Gyűlésén hozott 8ik Törvény Czikkely' következésében[87] a' Honnyi Nyelv' előmozdítása tárgyában Köz megegyezéssel e' következendő Határozások tétettek:

1ször Hogy ennekutánna ezen Vármegye által akár Folyamodások, akár pedig más akárminémű Iromány tsak úgy fogadtassanak el, hogyha azok Magyar Nyelven lesznek öszveszerkeztetve, 's más akármi nyelven ne talán beadandók pedig tekintetbe való vétel nélkűl visszaadattassanak.

2szor Minden, ennekutánna akár a' Vármegye Törvényszéke, akár Vice-Ispány, akár Szolga-Bírák Urak előtt kezdendő Perek tsupán tsak Magyar Nyelven indíttassanak, és folytattassanak, 's másképpen el se fogadtassanak, melly Határozás ezen Vármegye' kebelében lévő valamennyi Úri Székekre, 's Mező Városok előtt folytatandó Perekre és Jegyző-Könyvekre nézve is kiterjesztetik, azon hozzátétellel: hogy az eddig deák, vagy más nyelven folytt Perek is ennekutánna tsupán tsak Magyar Nyelven folytattathassanak, elannyira: hogy az Alperes felelni se tartozzon a' Perben, ha a' Felperes nem Magyar Nyelven venné a' Pert folyamatba.

3szor Hogyha megtörténne, hogy az Országbeli akármelly Törvényhatóságtól ennekutánna is nem Magyar Nyelven írott Levelezés érkezne, azok is elfogadtassanak ugyan, azomban az azokra adandó legelső Válaszolásban az illyetén Törvényhatóságok a' fentírtt Törvény szabására emlékeztettetvén, megkérettessenek, hogy jövendőre nézve Levelezéseiket Magyar Nyelven elkészítve küldjék, hogyha mindazonáltal még mind e' mellett is valamellyik ollyan Kormánytól, mellyet a' Törvény, Magyar Nyelvenn való

[86] A jegyzőkönyvben: MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 20. 312, 313. sz. 114–117.
[87] 1830:8. tc.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 444 2024. 02. 23. 14:46:52

Levelezésre utasított, vagy valamellyik a' fentebb írtt módon már megemlékeztetett Törvényhatóságtól még is nem Magyar Levelezés érkezne, az illyen minden foganat nélkül fog hagyattatni.

4szer Minthogy előre el-lehet látni, hogy a' Magyar Nyelvnek virágzásba való hozása sikeresen tsak úgy eszközöltethetne, hogyha az Oskolai Tanítók, és Lelki Pásztorok is e' végre egyesített akarattal munkálódnának; ahhozképpest egy Deputatió rendeltetett ki azon útasítással: hogy ez eránt miképpen lehessen legfoganatosabban a' Magyar Nyelvnek terjesztését előmozdítani, a' legközelebbi Köz-Gyűlésre véleménnyét adja.

Melly ebbéli Határozás kinyomtattatni, 's a' Megyebeli valamennyi Községeknek és Főbenjáró hatalommal biró Uradalmaknak megtartás, és hozzá alkalmaztatás végett kiadattatni; egyszersmind pedig az Országbeli valamennyi Nemes Vármegyéknek Tudomány, és az illetőknek utasítások végett megküldetni rendeltetett.

Feljegyezte és kiadta
a' fen tisztelt Tek[intetes] N[eme]s Vármegyének
Fő Notáriusa
Sárközy Imre[88]

2.

Pest vármegye kísérőlevele[89]

Nagy-Méltóságú, Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, Nemzetes, és Vitézlő Rendek, Kedves Barátink, 's Atyánkfiai!

Édes Hazánk' Polgári-Alkotmányának leghathatósabb tartalékját, és Nemzetiségünk' fenn tartásának Fő eszközét Honnyi Nyelvünkben lelvén, 's ennél fogva ennek mentől szélessebb terjesztését, minél közönségessebbé való tételét, és más, a' pallérozódásnak magos polczain álló Europai Nemzeteknek lelkes példájok szerént, a' Csinosodásnak is minél magassabb léptsőjére való emeltetését, 's ez által Hazánk' boldogságának, ezen egy szabad Constitutionális Nemzethez illő Polgári lételnek elérésére vezérelhető leg főbb úton leéndő előmozdítását mi is erejinkhez képest eszközölni kivánván, Nemzetünknek ezen Köz-Ügyét, a' Haza boldogságáért lángoló szíveinknek forró óhajtásaihoz képest lelkessen elősegíteni édes kötelességünknek lenni tartjuk.

Ezen szempontból indulván, a' Törvényhozó Testnek a' közelebb szerentséssen befejezett Ország' Gyülésén e' részben tett sikeres Intézeteit is szemeink előtt hordozván, a' fent érdeklett Szent Czélnak elérésére vezéreltethető módok eránt való Vélemény adás végett megbizva volt Megyebeli kiküldöttségünknek e' mai napon tartatott

[88] Sárközy Imre (1783–1836) ügyvéd, Pest megyei második aljegyzője (1818–1820), főjegyzője (1829–1836), 1831-től táblabírája.
[89] Tisztázati kézirata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 445 2024. 02. 23. 14:46:53

Közönséges Gyülekezetünkben eleibénk terjesztett Munkája a' ·/· és ··//·· alatt ide rekesztett Rendeléseinket,[90] és határozásainkat szülte.

Mellyeket a' midőn a' közelebb múlt esztendei 312. Szám alatt költ Hivatalos Levelünk[91] mellett közlött hasonló határozásainknak folytában Nagyságtokkal, Kegyelmetekkel ezenn Barátságosan egyszer'smind hivatalosan közlenénk, az eránt kivántuk Nagyságtokat Kegyelmeteket Atyafiságos bizodalommal megkeresni, hogy azokat olly szívessen fogadni méltóztassanak, mint a' millyen szíves iparkodásnak, és Hazafiúi igaz törekedésnek szülöttyei azok.

Kik egyéberánt Atyafiságtokba, szíves Barátságokba ajánlottak, szokott tisztelettel maradunk. Költ az 1832-ik Esztendei Boldog Asszony Hava[92] 14-ik Napján, Pesten tartott Köz-Gyülésünkből.

Nagyságtoknak Kegyelmeteknek

[Kész] kötelességű szolgái szíves
Baráti, 's Attyokfiai.

3.

Pest vármegye deputációjának tervezete és a közgyűlés végzései[93]

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1832dik Esztendei Boldog Asszony Hava 14dik Napján Pesten tartatott Köz-Gyülése' alkalmatosságával:

22. Azon Kiküldöttség, melly a' múlt Esztendei 313dik Szám alatt, a' Magyar Nyelvnek terjesztetésére szolgálható Intézetek eránt való Vélemény adás végett kiküldettetett, jelentvén: hogy mindazon Rendeléseket, mellyek 1791dik Esztendőtől olta, a' most folyó Esztendeig, a' Vármegye által tulajdon Kebelére való nézve tétettek, valamint nemkülömben a' Törvényhozó-Test által, az 1825/27dik Esztendei Ország Gyűlésen az előleges Sérelmek sorában, a' Nyelvek terjesztését hátráltató akadályoknak elhárittatásokra, 's terjesztetésének minél foganatossabban leendő eszközöltetésére javallott módokat megfontolván, azon meggyőződéstől vezéreltetve: hogy a' Honnyi Nyelvnek minél szélessebb terjedése, a' Nemzetiségnek, 's ez által a' Haza boldogságának előmozditására, 's az eggyes Polgárokat öszvekaptsoló, de a' külömbféle Nyelvek által nem kevéssé megtágult köteleknek inkább inkább való öszveszorításokra egy egy leghathatóssabb eszköz légyen, – hogy a' reá bizattakban mentűl sikeressebben eljárhasson, munkálkodásának Körét e' képpen határozta légyen meg, tudni illik: –

[90] Lásd a 3. és 4. számú forrást.
[91] Lásd az 1. számú forrást.
[92] Január.
[93] A jegyzőkönyvben: MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. január 14. 22. sz. 40–52. A deputáció kéziratos munkálata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 446 2024. 02. 23. 14:46:53

Hogy Iször Figyelme azon akadályoknak elhárittatásokra fordittasson, mellyek az *egész Országban* uralkodni tapasztaltatnak, 's ennélfogva tsak a' Törvényhozó-Test, vagy a' Kórmány által lévén orvosolhatók, részszerént e' végett a' jövő Ország-Gyűlésére küldendő Megyebeli Követ Uraknak adandó Instructióban lennének iktatandók, részszerént a' Kórmány székekre teendő felírások által volnának szükséges Orvoslás végett előterjesztetendők.

És IIszor Hogy a' Nyelvnek a' *Megyében* leendő terjesztetésére szolgálható módok eránt való Javallatoknak tétele légyen munkálkodásának Tárgya. – Mellyeket ismét – nem is érdekelvén azokat, mellyek már azon Határozásnál fogva, melly mellett ezen Kiküldöttség e' Tárgy eránt megbízattatott, a' Köz Ügyeknek, és Törvénykezésnek, ezen Megyében leendő folytatására való nézve megállapittattak.

a.) *Közép Pontiakra,* vagyis a' Vármegye Középpontjából folyvást, és állandóúl adandó Rendszabásokra, 's útasításokra; és –

b.) *Külsőkre,* – mellyek tudniillik, a' most érdeklett Közép ponti Rendeléseknek következésében, a' Külső Tisztviselők által vétettetnének eszközlésbe, – vélné felosztandónak lenni; – Ezekhez képest tehát azt adja tudósításul a' Kiküldöttség, hogy: –

A' mi az Isőket úgymint: *az Országosokat illeti:* ezek Vélekedése szerént következendőkben állapittathatnának meg, úgymint:

1ször Minekutánna a' közönséges tapasztalásból tudva volna, hogy a' Vallásra tekintve, az Ország Lakossai között, leginkább *az Ágostai Vallástételt követők* légyenek azok, kik a' Magyar Nyelvet legkevesebb részben gyakorolják, a' mit azomban sem a' Nemzetiség, – sem a' Honnyi Nyelvhez való vonszódás fogyatkozásának tulajdonítani éppen nem lehet, hanem leginkább azon környűlállásnak, hogy ezek többnyire olly Vármegyékben vagynak, mellyekben a' Tóth Nyelv uralkodik, és hogy az ezen Vallástételhez tartozó Ország Lakossainak nagyobb része kevesebb tehettséggel birván, mint a' más Vallásbeliek, – e' képpen a' Magyar Nyelvnek terjesztésére szolgálható költségessebb Intézetek általok nem alkottathatnak, 's ezért a' Magyar szózat nállok eddig többnyire idegen szózat vala; – annál fogva Czélerányosnak vélné ezen Kiküldöttség, hogy az Ország Költségén ezen Vallásbeli Atyafiaknak számokra bizonyos *Intézet,* vagy *Alumnium*[94] alkodtatna, mellyből az ott neveltetendő 100.–150. Praeparandisták[95] a' Nyelvnek, Hitek sorsossai között leendő terjesztése végett oda, a' hová legszükségessebb lenne, az illető Felsőség Rendeléséből küldettethetnének; – melly Javallatnak szerentsés sikerén annyival kevésbé lehet kételkedni, mivel a' mostani Századnak felvilágosodottabb gondolkozása módjától, 's az Uralkodó Nemzeti szellemtől, ezen költsönös segedelmet méltán reményleni lehetne. –

2szor Minthogy minden pallérozottabb Nemzeteknél a' *Játék színek,*[96] nem tsak az Erköltsöknek formállásokra, de kiváltképpen a' Honnyi-Nyelvnek terjesztésére, 's kimivelődésére szolgáló egy egy leghathatóssabb eszköznek tekintetnek, és majd nem a'

[94] A diákoknak teljes ellátást nyújtó bentlakásos tanintézet (itt).
[95] Tanítóképző diákja.
[96] Színház.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 447 2024. 02. 23. 14:46:53

legfőbb tökéletességhez közelgető Virágzó állapotban vagynak, a' Magyar Nyelvnek már mostani kipallérozott, 's mindég nagyobb nagyobb elémenetelben levő voltánál fogva, egy állandó, 's jobb Szín játszó Társaságnak, melly Hazájában idegen, és mintegy számkivetett ne légyen, 's a' Hazának közepette, annak Fő Várossában, 's Polgárjai által tulajdon Kintséből felállított Szinjátszó Helyen, Vendég lenni ne kéntelenittessen, – valahára állandó lábra leendő hozattatását, a' fentebb érdeklett czélra szolgáló elkerűlhetetlen szükséges Eszköznek lenni véli, – minémű Útakon, 's módok által gondolná azomban ezen Deputátio, hogy e'hez legalább közelíteni lehessen? egy különös Tudósításban fog előladattatni.

3szor Tapasztaltatván, hogy több e' Tárgyban költ Felsőségi legszentebb Rendelések is foganat nélkűl szükölködnek, a' millyen a' Magyar Királyi Helytartó Tanáts útján 1792dik Esztendőben költ azon Rendelés, hogy minden Diplomás Seborvosok Magyarúl tudni tartozzanak, holott közönségesen tudva vagyon: hogy éppen ezen Rendelés sikerének fogyatkozása miatt, a' Sebészség (Chirurgia) Magyar és Németh Nyelveken adatik elől; annálfogva megkéretendőnek vélné ezen Deputátio, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanátsot: hogy mind a' Sebészségnek, mind a' Mechanicának[97] (melly szinte Németűl is tanittatik) ezen Idegen Nyelven leendő elő-adatását megszüntetni, és minden ezen Tudományokat halgatni akarókat arra köteleztetni méltóztasson, hogy a' Magyar Nyelvet okvetlenűl tudni, 's az erről szólló Bizonyitványaikat Diplomájoknak nyerése alkalmával előlmutatni tartozzanak, annyival is inkább: mivel szinte a' Köz tapasztalásból tudatik; hogy a' Seb Orvosság, majd nem számtalan Izraëliták által halgattatván, az által ezeknek is elkerűlhetetlen szükséges fog lenni azon Országnak, mellynek Számos jó tételénnyeiben részesűlnek, Nyelvét is megtanúlni.

IIszor A' mi a' Megybeli a.) *Középponti Rendszabásokat* illeti: ezek között mindenek előtt azt látná szükségesnek ezen Deputátio: hogy más kissebb fontosságú Tárgyaknak példájokra, egy a' Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő nem sok Tagokból *állandó Megyebeli Kiküldöttség* neveztessen ki, melly a' Helybeli környűlállásokra tekintve, a' tapasztalásból merítendő legczélerányossabb Javallatokat tégyen a' Honnyi Nyelvnek a' Megye Kebelében leendő terjesztésére nézve, és az e' végre Zsinor Mértékűl megállapítandó alapokhoz képest a' Rendszeres dolgoknak foganatosittatások eránt, a' Külső Tisztviselőknek maga adhasson útasitást, – a' nagyobb fontosságúakat pedig a' Vármegye eleibe terjeszteni tartozzon.

2szor Mivel bizonyos az: hogy valamint valamelly Nemzet Anya-Nyelvének terjesztésére, és tsinosodására nagyobb igyekezettel törekedett, 's hogy ennek mentől szerentsésebb sikerével ditsekedhetett, annál nagyobb tökélletességre vivődtek, nemtsak a' szelídebb Tudományok, de a' Kézmívek is, főképpen pedig annál erőssebb lábra állott belső Törvényes-Alkotmánnya ezen Nemzetnek; – ennek elérésre pedig, a' tsekéllyebb tudományú 's bélátásuaknál, kik ezen Ügynek Szent, és minden méllyebb bélátású Haza Polgárát meggyőző voltát által nem látják, – külső behatású Eszközökkel, úgymint Jutalmakkal, ditséretekkel sikeressebben eszközöltethetne, mint sem ha egyűl tsak kinek

[97] A fizikának a testekre gyakorolt erők hatását vizsgáló ága.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 448 2024. 02. 23. 14:46:53

kinek értelmétől, és Személlyes meggyőződésétől kivántatna az: hogy a' Nemzetisedésnek ezen hathatós rúgójáért egyedűl tsak annak czélerányos volta miatt buzogjon; annálfogva azt javasolja ezen Kiküldöttség, hogy a' *Külső Oskolákban,* mellyekben legszélessebb tére lészen a' Honnyi Nyelv terjesztésének a' Tanítást eszközlő azon Tanítóknak, kik azt legszorgalmatossabban, és legjobban tselekedték, és kik iparkodásoknak legtöbb Gyümöltsét, és Bizonyság Jeleit tudják mutatni, a' fentebb érintett állandó Deputátiónak propositiójára a' Vármegye Státusok Cassájának Költségén verendő *Arany emlék Pénzekkel,* – mellyeknek egyik Oldalán a' Vármegye *Czimere,* a' másikon pedig, ezen szavak *„a' Magyar Nyelv' serény terjesztőjének."* légyenek kiverve, és mellyekre az azokat Nyerőknek neve, és az Esztendő vésettessenek bé, – a' Novemberi Köz Gyűlésen különös ditséret mellett jutalmaztassanak meg; – olly formán: hogy az első Esztendőben 4 két Aranyni nehézségű illyetén emlék Pénzek, – a' Másodikban 4 színte illyen nehézségű, és 4 Aranyokat nyomó Emlék Pénzek verettessenek, melly utóbbiakkal azomban tsak azok fognak jutalmaztatni, kik az előbbeni Esztendőben már kissebbet nyertek, 's folyvást mutatott szorgalmatosságok, és buzgóságok által újabb Jutalomra szereztek Érdemeket, a' 3dik Esztendőben pedig négy négy a' fentebb érdeklett Nehézségű Kisebb, és nagyobb, és még négy hat Aranyakat nyomó illyetén Pénzek verettessenek; – mellyekkel, valamint a' közép Rendűekkel ismét tsak azok fognak jutalmaztatni, kik előbbeni Esztendőben kissebbet nyertek; – szinte tsak ollyanok fognak felékesittetni, kik már kissebb, és Középső Rendűt nyertek, 's újjabb fáradhatatlan szorgalmak által, magokat ezen legnagyobb Jutalomra is érdemesekké tudták tenni, önként értetődvén, hogy ha eggyik Esztendőben az eggyik, vagy másik Rendű Jutalomra magát senki érdemessé nem teéndi, akkoron a' megmaradandó Emlék Pénz, a' jövő Esztendőben adandó Jutalmokúl használtathatna, 's annyival kevesebbet, a' mennyi az eggyik, vagy másik Classisból maradna, kellene verettetni. –

A' magokat e' részben megkülömböztető Megyebeli *Lelki Pásztorok* pedig, Ő Felségének különös Kegyelmébe, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanáts útján ajánltassanak.

3szor Hogy az Anya Nyelv, minden *Nevelő, és más Intézetekben* Fő, és Uralkodó Nyelv légyen, 's e'hezképest mind a' Budai, és Pesti Asszonyi Joltévő,[98] mind a' Kis-Gyermekeknek neveltetésekre felállíttatott Intézeteknek[99] Előljárói kérettessenek meg, hogy a' Tanítást Intézeteikben Magyar Nyelven eszközöljék; – A' Vakok' Intézetére Ügyellő Kiküldöttségnek[100] Előlülője pedig szóllittasson fel hogy minden ezen Intézetben előadatni szokott Tudományoknak taníttatásokat Magyar Nyelven eszközöltesse, 's ab-

[98] Pesti és budai Jóltévő Asszonyi Egyesületek: arisztokrata és előkelő polgárasszonyokból álló jótékonysági egyletek, alapítójuk József nádor második felesége, Hermina főhercegnő.

[99] Brunszvik Teréz grófnő által 1828-tól Budán, majd Pesten felállított óvodák, melynek számos befolyásos támogatója volt; a budai intézetek nyelve a német, a pestié a magyar volt.

[100] Pesti Vakok Intézete (és az ennek fenntartását felügyelő deputáció). Az intézet alapítását 1826-ban József nádor indítványozta a pozsonyi diétán, érdekében országosan és megyei szinten is gyűjtés indult, az intézmény Pozsonyból Pestre került, ahol a korszakban többször költözött.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 449 2024. 02. 23. 14:46:53

ban: hogy ezen színte a' Haza Költségén, 's a' Szerentsétlen Hazafiaknak számokra felállított Intézetben, a' Magyar Nyelv légyen az uralkodó, – munkás légyen.

b.) Már a' mi illeti a' Külső Intézeteket: ezeket a' mostanában Élőknek oktatásokra, 's a' jövendő Ivadéknak nevelésére szolgálható Rendszabásokra vélné ezen Kiküldöttség felosztandhatóknak lenni. –

Minémű foganatot[101] lehessen az elsőktől reményleni, azt ki ki ált-láthatja, a' ki a' szokásnak bilincseiből olly nehezen kiszabadólni túdó emberi természetnek fogyatkozásairól egy kevéssé elmélkedni akar, – e' végre tehát ezen Deputatiónak Vélekedése szerént, tsak *negativus eszközt* lehete fordítani úgymint: –

Hogy azon Helyeken, a' hol most az Isten Igéje Magyar, és Tóth, vagy Német Nyelveken magyaráztatik, – jövendőben minden 2dik, a'hol ez már Szokásban vagyon pedig, *minden* Vasárnap légyen Magyar Praedicátió, és az eránt nem tsak az illető Catholicus, és Görög Püspök, és Superintendens, 's Világi Inspector[102] Urak, a' Vármegye által kerestessenek meg, hanem annak a' Canonica Visitatiók'[103] alkalmával léendő szorgalmaztatása, a' Megyebeli Szolga Birák Uraknak is tétessen kötelességűl.

A' mi pedig a' *jövendő Ivadékot* illeti: minthogy bizonyos volna az, hogy a' Nyelv tökélletesítésére, és gyarapodásának előlmozdítására nem volna annál hathatóssabb mód, mintha a' Nevendék Ifjúság abban első Zsengéjétől kezdve gyakoroltatik; annálfogva hogy ezen czél mentől bizonyossabban elérettessen:

α. Meghagyandónak vélné ezen Kiküldöttség mindnyája Megyebeli Fő, és Al-Szolga Bírák Uraknak, hogy Járásaikban, 's illetőleg Kerületjeikben azon Közönségeket, melylyeknek Kebelekben eddig Magyar Oskola Mesterek, és Jegyzők nem tartattak, arra kötelezzék: hogy valamint az, ezeknek még 1806dik Esztendőben, az 1611dik Szám alatt kőlt határozásnál fogva kötelességűl tétetett, innentúl olly Oskola Mestereket, és Notáriusokat fogadjanak, kik Magyaról tudván, az Ifjúságot ezen Hazai Nyelvben oktathassák, és minden, a' Helységek neveiben folytatandó Számadásokat, írandó folyamodásokat, 's egyéb Irományokat Magyar Nyelven szerkeztessenek, – és hogy az érdeklett Tisztviselő Urak, ezen Határozásnak tellyesítések végett általok tett Intézeteknek előmeneteléről minden Esztendőnek végéve az állandó Kiküldöttségnek Tudósítást tenni tartozzanak.

β. Mivel a' tapasztalás nyilván bizonyitja azt is: hogy a' Nyelvnek terjesztése nem tsak az Oskolai, de a' Papi Oktatásoknak, és az Isteni szolgálatnak véghezvitele által is leghathatóssabban eszközöltethetik, – tökélletesen meg-volna pedig győzettetve ezen Kiküldöttség a' felől: hogy az Egyházi Előljárók is főbb kötelességeknek fogják tartani a' Lelki-Pásztorságok alatt lévő Hiveknek boldogságokat ezen az úton is előlmozdítani; annálfogva a' mennyiben ezen Megyében olly Római Catholicus, Ágostai, vagy Görög Ó-Hitű Vallást[104] tartó Községek találkoznának, mellyeknek Kebelekben Hazánknak Anya Nyelve még eddig nem gyakoroltatott, az illető Egyházi Előljárók megkeresendők

[101] Emend. erről: feganatot.
[102] Evangélikus felügyelő.
[103] Egyházlátogatás.
[104] Görögkeleti, ortodox.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 450 2024. 02. 23. 14:46:53

lennének, hogy Hazafiúi, 's Polgári kötelességekhez képest is, abban: hogy Hiveik által is minél elébb tellyesíttessenek az e' Tárgyban tett azon Rendelések, mellyek a' Haza boldogságát hathatóssan elő-mozdítani fogják, – munkások lenni ne terheltessenek.

γ. Végtére oda útasítandóknak gondolná ezen Kiküldöttség mindnyája a' Megyebeli Fő, és Al-Szolga Bírák Urakat, hogy minden Megyebeli Mező Városokban, és Helységekben Esztendőnként a' *Húsvéti Ünnepek* előtt az *Oskolákban Exament*[105] tartatván, azon, vagy személlyesen jelen légyenek, vagy legalább Esküdtjeiket okvetlenűl való megjelenésre útasíttsák, és a' Szomszédságban lakozó Megyebeli Tábla Birák Urak közzűl is valakit hívjanak meg, 's a' tapasztalandókról, a' fentebb előladattaknak eszközöltethetések tekintetéből, az állandó Kiküldöttségnek tegyenek tudósítást.

Végzés: Jóllehet ugyan a' Kiküldöttség által a' Honnyi Nyelvnek terjesztetésére javallott Intézeteknek czélerányos, és hasznos voltokat az egybengyűlt Rendek is[106] általlátják és azoknak mentűl szerencsésebb foganatjokat és minél sebesebb sikereket buzgóan óhajtják, mivel mindazonáltal úgy volnának meggyőződve, hogy a' tárgyalt célnak elérésére csak olyan eszközök vezérelhetnek, melyek minden erőltetés és nyomás nélkűl kit-kit arra indítanak, hogy szabad akaratjától 's önnönmeggyőződésétől ösztönöztetve őnkényesen nyúljon azokhoz, nem pedig azok, melyeknek kötelező és kénszerítő voltoknak kiki engedni kéntelenittetik ugyan, azomban csak kelletlen engedelmeskedik; annálfogva mivel a' javallott módok között a' 3-dik szám alatt az proponáltatik, hogy a' sebészségnek és mechanikának német nyelven való tanittatásoknak megszűntetése szorgalmaztasson, ami által a hazában lévő azon számos német lakosok, kik ezen tudományokhoz való hajlandóságok miatt azokban magoknak bővebb esméreteket és tapasztalást szerezni akarnának, ezen alkalmatosságtól elzárattatnának és a' közönség is az általok ezen tudományoknak pályáján szerezhető kiterjedettebb ösméreteiknek és másoknál lehető nagyobb ügyességeknek használásától megfosztattatna, ezen kénszerető eszköznek elmellőztetése tekintetéből az határoztatott, hogy az érdeklett két tudományok német nyelven való oktatásoknak csak hat esztendők múlva leendő megszüntetése szorgalmaztasson, minthogy ezen idő alatt azok is, kik mostan csak a' német nyelvet tudván, a' sokszor említett tudományokat kivánván halgatni, a' honnyi nyelvben annyi előmenetelt tehetnek, hogy akkoron az egyedűl magyar nyelven eszközlendő oktatásokban is részt vehetnek, és amidőn már méltán lehet majd tőlök megkivánni azt, hogy a' hazai nyelvet értsék és tudják. Melyhez képest ezen tárgynak a' jövő országgyűlésére leendő terjesztetése tekintetéből az a' tudományos operatumnak (litterarium)[107] megvisgáltatása alkalmára praenotáltatik.[108] Hasonló tekintetet érdemelvén a' b) alatt javallott azon mód, hogy az[109] Isten igéjének idegen nyelven való magyaráztatása kevesebbittessen, mivel ezáltal az ájtatosságnak és isteni tiszteletnek, melyek a' polgári társaság

[105] Vizsga.

[106] Innentől a következő oldalak hiányoznak. A hiányzó részt az alábbi forrásközlés alapján pótoltam (eredetileg Torna megye levéltárából közölve): Rapant, 1947, 152–153.

[107] Köznevelési *(de re litteraria)* munkálat.

[108] Előjegyzik.

[109] Emend. erről: a.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 451 2024. 02. 23. 14:46:53

boldogságának előmozdítására s az erkölcsiségnek fenntartására a' leghathatósabb eszközök, nem csekély gát tétetne; annálfogva e részben positivus határt szabni tanácsosnak lenni nem látván az egybengyűlt rendek, erre való nézve az határoztatott, hogy az illető püspök és superintendens urak csak azeránt kérettessenek meg, hogy amint hiveiknek a' magyar nyelvben való előmeneteleket inkább-inkább tapasztalni fogják, úgy az idegen ajakú praedicatióknak számát eránnyosan kevesebbíteni és amidőn a' környüllállások engedni fogják, azokat egészen megszüntetni méltóztassanak.

Egyéberánt a' kiküldöttségnek javallatjai helybenhagyattatván, az ágostai vallást követőknek számokra javallott *alumnium* felállittatásának szorgalmaztatása a' jövő országgyűlésére küldendő követeknek oly hozzáadással fog útasításul adatni, hogy az országban lévő *napkeleti vallást tartó*[110] m[aga] k[ezével]
Feljegyzette
Szőgyény László[111] m[aga] k[ezével]
főnotárius.

4.

Pest vármegye 1832. január 14-i statútuma[112]

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1832dik Esztend[ő] Januarius 14dik Napján Pesten tartatott Köz Gyűléséből költ:

Hirdető-Levél

22. Minthogy már az 1825/27dik Esztendei Ország Gyűlése, a' Honnyi Nyelvnek terjesztését hátráltató akadályoknak elhárittatások, 's terjesztetésének minél foganatossabban leendő eszközöltetése eránt gondoskodott,[113] a' közelebb szerentséssen béfejezett 1830-dik Esztendei Ország-Gyűlésén pedig, a' Törvényhozó Test által, e' részben, a' leg czéleránnyossabb törvényes Intézetek tétettek, annál fogva a' Megyebeli Rendek is kötelességeknek lenni tartván a' Megyebeli Lakosok között is, ezen az egész Haza által forróan ohajtott czélnak elérését sikeressen előmozdítani: azon meg győződéstől, – hogy a' Honnyi Nyelvnek minél szélessebb terjedése a' Nemzetiségnek, 's ez által a' Haza boldogságának előmozdítására, 's az eggyes Polgárokat öszve kaptsoló, azomban a' külömbféle Nyelvek által nem kevéssé megtágúlt Köteleknek inkább inkább való öszve szorításokra, egy egy leghathatóssabb Eszköz légyen, – vezérlett ebbeli gondoskodások azon

[110] Görögkeleti, ortodox.
[111] Szőgyény László (1806–1893) 1826–1832 között Pest megye tiszteletbeli jegyzője, 1831-től táblabírája, később kancelláriai titkár, 1840-től tanácsos, 1846-tól nádori ítélőmester, 1847–1848-ban, 1860–1861-ben második alkancellár. A megyei tisztek életrajzi adataihoz alapvetően Pest megye archontológiáját (PMA 2016) és Völgyesi Orsolya munkájának 1. sz. függelékét (Völgyesi, 2002, 219–226) használtam.
[112] Szignózatlan kézirata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.
[113] A rendek felirata a magyar nyelv ügyében.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 452 2024. 02. 23. 14:46:53

Rendeléseken kivűl, mellyek a' közelebb múlt Esztendei 313-ik Szám alatt,[114] a' Törvénykezésnek, 's a' Köz dolgoknak folytatások módja eránt már közönségessé tétettek újonnan következendő Rendszabásokat, és határozásokat szülte: –
1[ször] Minthogy a' környülállások, és a' tapasztalás leginkább kifogja fejteni azt: hogy minémű Rendeléseknek lészen leg szerentséssebb foganatjok, 's hogy ne talán még pótlólag minémű határozásokat légyen szükséges tenni, annál fogva, egy a' Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő következendő Tagokból álló, állandó Megyebeli Kiküldöttség neveztetett úgy mint: Második Al Ispány Dubravitzky Simon[115] Úrnak Előlűlése alatt, Gróf Keglevich László,[116] Báró Podmanitzky Károly,[117] Báró Orczy György,[118] Gróf Teleky Sámuel,[119] N[emes] Csongrád Vármegye Fő Ispányi Helytartója, Gróf Károlyi Lajos,[120] Gróf Fekete Ferencz,[121] Széchény István,[122] Gróf Károlyi István,[123] Gróf Károlyi György,[124] Nemes Krassó Vármegye Fő Ispányi Helytartója, Császári Királyi Kamarás Gyürky Pál,[125] Királyi Tanátsos Gosztonyi Miklós,[126] Mérey László,[127] Döry László,[128]

---

[114] Lásd fent az 1. számú forrást.

[115] Dubraviczky Simon (1791–1849) tiszteletbeli, majd második alügyész, a Kecskeméti járás al-, majd főszolgabírája, később másod- (1829–1832), majd első alispán (1832–1845), több alkalommal országgyűlési követ (1830, 1832–1836, 1839–1840).

[116] Keglevich László gróf (?–1833) Pest megyében 1808-tól tiszteletbeli aljegyző, 1823-tól táblabíró; 1810-től a magyar kamara titkára.

[117] Podmaniczky Károly báró (1772–1844) 1819-től Pest megye táblabírája.

[118] Orczy György báró (1788–1871) 1818-tól Pest megye táblabírája, cs. kir. kamarás.

[119] Teleki Sámuel gróf (1792–1857) 1816–1817-ben tiszteletbeli aljegyző, 1829-től táblabíró; cs. kir. kamarás, dunamelléki református főgondnok.

[120] Károlyi Lajos gróf (1799–1863) 1830-tól Csongrád megye főispáni helytartója, 1841-től Abaúj, 1845-től Nyitra főispánja; cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos.

[121] Fekete Ferenc gróf (1767–1835) Arad és Békés megyék táblabírája; cs. kir. kamarás.

[122] Széchenyi István gróf (1791–1860) katonai pályáját, majd nyugat-európai utazásait követően az 1830-as években az Al-Duna szabályozásáért felelős királyi biztos, 1848-ban közlekedés- és közmunkaügyi miniszter, az MTA alapító és igazgatósági tagja, számos társadalmi szervezet alapítója.

[123] Károlyi István gróf (1797–1881) rövid katonai és diplomáciai pályát követően fóti uradalmát kormányozta; 1848-ban Pest vármegyei főispán, a forradalom után retorziók érték, a kiegyezés után ismét a megye főispánja; Széchenyi István köréhez tartozott, az MTA alapító tagja, több társadalmi szervezet alapítója és tagja.

[124] Károlyi György gróf (1802–1877) rövid katonai pályát követően 1830-ban Szatmár követe, 1839-ben Szatmár, 1841-ben Békés megyék főispánjának nevezik ki, 1848-ban Szatmár főispánja és országgyűlési képviselője, 1867-től ismét a megye főispánja, a kiegyezés után koronaőr, főudvarmester; az MTA alapító és igazgatósági tagja; gróf Széchenyi István fiatalkori barátja és útitársa.

[125] Gyürky Pál (1783–1859), 1803-tól Nógrád megyében tiszteletbeli jegyző, ugyanazon évtől al-, majd 1806-tól főszolgabíró, 1811-től főjegyző, 1817–1828 között másodalispán, majd 1846-ig Krassó megye főispánja, cs. kir tanácsos és kamarás.

[126] Gosztonyi Miklós (?–1857) 1817-től Pest megye tiszteletbeli alügyésze, 1820-tól táblabíró; 1822-től ügyész a királyi jogügy-igazgatóságnál, 1830-tól a Királyi Tábla bírája, 1835-től személynöki, később országbírói ítélőmester, cs. kir. udvari tanácsos.

[127] Mérey László (?–1850) 1813-tól Pest megye táblabírája.

[128] Dőry László (?–1833) 1795-től Pest megye táblabírája.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 453 2024. 02. 23. 14:46:53

Jankovich Miklós,[129] Fáy András,[130] Revitzky Imre,[131] Benyovszky Péter,[132] Sárközy Imre Tábla Birák, Hon[orarius][133] Fő-Notárius Szögyény László, és Fő Szolga Biró Zlinszky János[134] Urak, egy magok mellé veendő Esküdt Úrral, melly a' Helybeli környűlállásokra tekintve, a' tapasztalásból meritendő leg czéleránnyossabb Javallatokat fog tenni, 's a' Honnyi Nyelvnek, a' megálapítandó alapokhoz képest, a' rendszeres dolgok foganatosittatások eránt, a' Külső Tisztviselőknek maga adhasson útmutatást, – a' nagyobb fontosságúakat pedig a' T[ekintetes] N[emes] Vármegye eleibe terjeszteni tartozik.

IIszor Mivel bizonyos az, hogy valamint valamelly Nemzet Anya Nyelvének terjesztésére, és csinosodására nagyobb igyekezettel törekedett, 's hogy ennek mentűl szerentsésebb sikerével ditsekedhetett, annál nagyobb tökelletességre vivődtek nem csak a' szelidebb Tudományok, de a' Kézmívek is, – főképpen pedig annál erőssebb lábra állott ezen Nemzetnek első Törvényes Alkotmánnya; – annál fogva, hogy ennek ki ki által erejéhezképest leendő előmozdítása sikeressen eszközöltessen az rendeltetett: hogy jövendőben, a' külső Oskolákban, mellyekben legszélessebb tére lészen a' Honnyi-Nyelv terjesztésének, a' Tanítást eszközlő azon Tanítók, kik azt leg szorgalmatossabban, és legjobban tselekedték, és kik iparkodásoknak legtöbb gyümöltsét, és Bizonyság jeleit tudják mutatni, a' fentebb érintett állandó Kiküldöttségnek javallatja szerént, a' Vármegye Státusok Cassájának költségén verendő Arany Emlék Pénzekkel, mellyeknek egyik Oldalán a' Vármegye Czimere, a' másikon pedig azon szavak „A' Magyar Nyelv Serény terjesztőjének." légyenek kiverve, és mellyekre az azokat Nyerőknek Neve, és az Esztendő vésettessenek bé; – a' Novemberi Köz Gyülésen különös ditséret mellett jutalmaztassanak meg, olly formán: hogy az első Esztendőben 4 két Aranyni nehézségű illyetén Emlék Pénzek, a' másodikban, 4 szinte illyen nehézségű, és 4 Négy Aranyakat nyomó Emlék Pénzek verettessenek; melly utóbbiakkal azomban csak azok fognak jutalmaztatni, kik az elöbbeni Esztendőben már kissebbet nyertek, 's folyvást mutatott szorgalmatosságok, es buzgóságok által újjabb Jutalomra szereztek érdemeket, – a' harmadik Esztendőben pedig, négy négy fentebb érdeklett nehézségű kisebb, és nagyobb, – és még 4 Hat Aranyokat nyomó illyetén Pénzek verettessenek; mellyekkel, – valamint a' közép Rendüekkel ismét tsak azok fognak jutalmaztatni, kik az előbbeni Esztendőben kissebbet nyertek – szitne tsak ollyanok fognak fel ékesittetni: kik már kisebb és középső

[129] Jankovich Miklós (1772–1846) 1798-tól Pest megye táblabírája; az MTA tiszteletbeli tagja, neves kézirat- és műgyűjtő.

[130] Fáy András (1786–1864) Pest megyében 1810-től a Pesti, 1812-től 1818-ig a Váci járás alszolgabírája, ettől fogva táblabíró is, 1835–1836-ban diétai követ; az MTA tiszteletbeli, majd igazgatótanácsi tagja, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, majd igazgatója.

[131] Reviczky Imre (?–?) 1815-től Pest megye második, 1816-ban első alügyésze, 1820-ban táblabírája, 1823-tól tiszteletbeli rendes ügyész, 1829–1832-ben főügyész; 1824-től a Királyi, 1842-től a Hétszemélyes Tábla bírája.

[132] Benyovszky Péter (?–1855) a kor neves védőügyvédje (ő védte többek között a hűtlenségi perbe fogott Wesselényit és Kossuthot), 1832-től táblai ügyvéd, Pest megyei táblabíró, ellenzéki politikus.

[133] Tiszteletbeli.

[134] Zlinszky János (1794–1850 k.) 1818-tól a Pesti járás esküdtje, majd megyei aljegyző (1825–1829), illetve a „központi" járás főszolgabírája (1825, 1829–1848).

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 454 2024. 02. 23. 14:46:53

Rendűt nyertek, 's újjabb fáradhatatlan szorgalmok által magokat ezen leg nagyobb Jutalomra is érdemesekké tudták tenni. – Önként értetődvén, hogy ha egyik Esztendőben az egyik, vagy másik Rendű Jutalomra magát senki érdemessé nem teéndi, akkoron a' megmaradandó Emlék Pénzek a' jövő Esztendőben adandó Jutalmokúl fognak használtatni, 's annyival kevesebb, a' mennyi az eggyik, vagy másik Classisból marad, fog ujjonnan verettetni.

III^szor^ A' magokat e részben megkülömböztető Megyebeli Lelki Pásztorok pedig, Ő Felségének különös Kegyelmébe a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanáts útján fognak ajánltatni.

IV^szer^ Minden Nevelő, és más Intézeteknek, úgymint: a' Budai, és Pesti Asszonyi Jóltévő – 's a' Kis Gyermekeknek neveltetésekre felállított, Intézeteknek, valamint szinte a' Vakok Intézetének Elöljárói megkerestettek: hogy a' Tanítást Intézetjeikben Magyar Nyelven eszközöltessék.

V^ször^ Minthogy bizonyos volna az, hogy a' Nyelv tökélletesítésére, és gyarapodásának elő-mozdítására nem volna annál hathatóssabb mód, mintha a' Nevendék Ifjúság abban első Zsengéjétől kezdve gyakoroltatik; – Annál fogva hogy ezen czél mentűl bizonyossabban elérettessen, – meghagyatik mindnyája a' Megyebeli Községeknek, hogy valamint az nékik még 1806-ik Esztendőkben az 1611-ik Szám alatt költ Határozásnál fogva kötelességűl tétetett innen túl tsak olly Oskola-Mestereket, és Notáriusokat fogadjanak, kik Magyarúl tudván, az Ifjúságot ezen Hazai Nyelvben oktathassák: és minden, a' Helységek Neveiben folytatandó Számadásokat, irandó Folyamodásokat, 's egyéb Irományokat Magyar Nyelven szerkeztessenek.

VI^szor^ Mivel a' tapasztalás nyilván bizonyitja azt is, hogy a' Nyelvnek terjesztése, nem csak az Oskolai, de a' Papi oktatásoknak, és az Isteni szolgálatnak véghez vitele által is leghathatóssabban eszközöltethetik, tökélletesen meg vólnának pedig győzettetve ezen Megye Rendei a' felől: hogy az Egyházi Elöljárók is főbb kötelességeknek fogják tartani, a' Lelki-Pásztorságok alatt lévő Hiveknek Boldogságokat ezen az úton is elölmozdítani; annálfogva, mivel ezen Megyében olly Római Catholicus, Ágostai, és Görög Ó-Hitű Vallást tartó Községek is találkoznának, mellyeknek Kebelekben Hazánknak Anya-Nyelve még eddig nem gyakoroltatott; az illető Egyházi Elöljárók megkerestettek: hogy Hiveiket, ezen Rendeléseknek pontos tellyesittetésekre hathatóssan serkenteni, 's azon mértékben, mellyben az Idegen ajakú Községek Lakossainak a' Honnyi Nyelvben való elömeneteleket tapasztalni fogják a' nállok még ne talán szokásban lévő idegen Nyelvű Egyházi beszédeknek, tanításoknak, és Szertartásoknak számát erányossan kevesebbíteni, 's a' midőn a' környűlállások engedni fogják, egésszen megszüntetni méltóztassanak.

VII^szer^ Végtére oda útasittatnak mindnyája a' Megyebeli Fő, és Al szolga Birák Urak, hogy minden Megyebeli Mező Városokban, és Helységekben Esztendőnként, a' Húsvéti Innepek előtt, az Oskolákban Exament tartatván, azon, vagy Személlyesen jelen légyenek, vagy legalább Esküdtjeiket okvetetlenűl való megjelenésre útasitsák, és a' Szomszédságban lakozó Megyebelei Tábla Birák Urak közzűl is, valakit hivjanak meg, 's a' tapasz-

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 455 2024. 02. 23. 14:46:53

talandókról a' fentebb elől adattaknak eszközöltethetések tekintetéből az állandó Kiküldöttségnek tegyenek túdósitást.

Mellyekhez képest meghagyatik mindnyája a' Megyebeli Mező Városok, és Helységek Előljáróinak: hogy ezen Rendeléseket Kebelekben szokott mód szerént Közönségessé tévén, eránta illető Lakos Társaikat útasittsák, 's azokat a' fentebbi Határozásoknak minél pontossabb megtartatásokra hathatóssan serkentsék, 's ez által a' Haza boldogsásának előlmozdításában, 's a' Nemzetiségnek fenntartásában ki telhetőképpen munkással lenni iparkodjanak.

Kiadta Szögyény László m[aga] k[ezével]
a' fenti tisztelt N[eme]s V[árme]gyének h[onorarius] Fő Notáriussa.

5.

Knar János tervezete a magyar nyelv terjesztéséért felelős megyei deputációhoz Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében

Tekintetes Kiküldöttség![135]

Már hat évek tüntek-el szemeim elöl, miólta Kis Harta Német helységben a' Lelkipásztor hivatal kezemre került.[136] Munkába léptem' alkalmával nem anyira a' feszes szónokság szellemét óhajtám lélekzeni, mint inkább a' Nemzetiség' ügyét erős karokkal felfogni és ennek magvát azoknak lelkükbe hintetni a' kikkel a' jótékony környülállás, mint főt a' tagokkal, egybetsatla. Czélom' kivivhatása következésében az oskolát választám műhelyemnek, és a' tanitótt Mesternek. Édes előöröm tölté-el keblemet annak meggondolása: *Felvágom majd a' Német gyermek' nyelvét és szólland magyarul!* – igyekezetem nem is maradt reménylett következés nélkűl, mert az érintett időtől fogva több száz Német ajkak kezdének magyarul olvasni 's irni, még pedig meglehetősen, és nehéz szavakat is ejtegetni.

Most midön a' Nemzetülés' századja ditső hazánkban szerentsésen feltünt, most midön kedves honyunk elkeseredett szívvel tekint vissza Babilon' meg-hasonlott gyermekire, most midőn édes Anyánk, egyhangzatú szivű 's szájú magzatok után sóhajt, most midön különösen T[ekintetes] N[emes] Pest Vármegye keblében tsendesen tanyázó, a' magyar nyelvre nézve egymástól külömböző fiait, hathatósan felszólitja, a' magyar nemzettel egybeforrásra, – még pedig a' magyar nyelv' tanulása' útján,[137] – lehetetlen, hogy én is, a' menyire az egészel kezet foghatni, tsekély erőm engedi, eddigi tüzemre olajt ne öntsek, és megkettőztetett erővel ne evedzek, a' jó reménység' felemelt partja felé!

[135] A „Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő" állandó deputáció.
[136] 1826-ban.
[137] 1832. január 14-i 22. sz. statútum V–VII. pontok.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 456 2024. 02. 23. 14:46:53

Legközelebbről esmérvén halgatóim gondolkozásmódjokat, szokásaikat, élettörvényeiket, palástolt titkaikba fenékig beavatásom után, leginkább esmérem azon akadályokat, melyek a' Magyarosodást köztük vagy késleltetik, vagy szinte feltartóztatják. Felfedezni az országos munkát gátló nehézségeket és egyszersmind gyenge tanátsúl, előadni a' kitüzött tzélhoz vezérlő eszközöket, köteleségemnek tartom. Jóllehet szavam tsak hang a' sivatag pusztában és tsak út-egyengető, lelkem' erölködése, de [a' szakadt] lántzat egy szem is egybefoglalja, 's édes hazám oltáránál, legszentebb ügyében, egy sohajtás is áldozat!

Neheziti vagy akadályoztatja lelkemre kötött nyájam' nevendéki köztt a' magyarosodást az

1ször *hogy Magyar könyveik nintsenek.* – Az érzékeny beteggel melly kímélve bán a' felvigyázó, válogatott, költséges étkekkel, kedveskedik izének mindent elkövetvén jóvára, a' mit egy bölts orvos intézete' következésében, a' kényes' környülállási megengednek. Nem beteges álapotban képzeli e' magát most a' Német nyelvén ér vágatván, nem sinli e' előre veszteségét, nem fáj e' előre sebje? Egyenesen erővel kénszeriteni, több tekintetben nem mindig tanátsos. De távolról is éreztetheti véle az ellenfél az elkerülhetetlen sebadás' szükségét, olly tsendeségben, hogy észre sem veendi a' sebadást. – Adjon a' T[ekintetes] Nemes Vármegye elegendő szükséges Oskola 's Templom könyveket gyer[mekei] kezébe, merem fogadni, nem egy könyen szerez német könyvet önn költségén, jóltevőjét áldva, szenteli fel gyermekét a' magyar nyelv tanulására. – Tsak pénz[be] ne kerüljön a' parasztnak, a' kívánt áldozat, viaszszá válik az okos művész kezében.

Mivel közönséges Magyar Isteni-tiszteletet is tartok több izben évente, Énekes Könyveket hozaték magam' költségén hiveim' számokra, de mit nyertem azt, hogy ha valamelly könyörülő sziv kész fizető nem leend, nyakamon vesznek. Ingyen könyvből Szent Dáviddal vetélkednének az éneklésben.[138] – Sok, ha akarná is venni, nem lehet mert a' szegénység nem engedi; jóllehet ez a' mentség puszta fogás. – De ki döntheti el? nyom a latban, pedig tsak igaz marad: *haurit aquam –, – – – sine libro!*[139]

Neheziti lakhelyem' magyarosodását,

2szor *a' gyermekeknek az oskolákból felette kora kifogása:* Három esztendőket enged nálam a Szülői kegyelem kedvessének, a' tanitói intézetben eltölthetni, de az esztendőnek nyoltz holda[140] szünnapok, mert ősi szokás szerint, négy téli holnapok alatt megfutja egy évi pályáját. Valyon mire mehet, illy maroknyi idő alatt, a' legügyesbb nevelő is a' paraszt újontzal, a' ki kezdetben tátott szájjal bámulja Mesterét, kivált midőn két száz illy vad szőrü is peseg egyszerre keze alatt? Nem kell e' ezt az időt, drága áron megvásárolva, mindenek felett a' hit' és erköltstudomány', a' több ágú köteleségeknek a' gyenge szivbe tsepegtetésére forditani, még pedig anyanyelven? mikor vetheti-meg a' magyar nyelv' talpkövét az idegen ajakú, tsak balkézzel is, ha ez a' nyelvtudomány, a' főbb mellett, melyékes foglalatosságnak tekintetik? – A' ki nem árnyék után kapkod, hanem alap

[138] Dávid, a zsidók második királya; a hagyomány szerint a 150 bibliai zsoltár nagyobb részének szerzője.

[139] Haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro (lat.): szitával akar az vizet meríteni, ki könyv nélkül akar tanulni.

[140] Hónapja.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 457 2024. 02. 23. 14:46:53

igazságot az az valóságot kiván birni 's a' maradéknak általadni, az szembekötőskét nem játzik, egy Nemzet köz kintsével, a' Nyelvel; az a' himpellérkedést[141] utálja! – Szives ajánlás, tartós sürgetés, nyomos parants kultsal nyittason nyári oskola, a' T[ekintetes] N[emes] Vármegye' egyszeri felszólitására, elegendő alkalma lészen a' falusi gyermeknek, tehetsége szerint, nem tsak a' Magyar nyelvben előlépéseket tehetni, hanem a' lelki tsinosodásban is előbbre léphetni, melly kettőért, ideje könyörögni: Jőjjön-el [a' ti ország]tok!

Hogy nyilván erőszak' elmellőzéssel eröt vehessünk, ezen emlitett nál[unk a'] Magyarosodást nehezitő akadályokon, szükségesnek gondolnám,

1ször *Hogy Oskolás gyermekeink ingyen kapnának Magyar olvasó könyveket,* mellyeket különösen nyári időben forditanának haszonra, azon megjegyzéssel: köteles minden Szülői lélek gyermekét oskolába járatni, melyböl tsak akkor álhat ki végképp' midön már magyarúl meglehetősen olvas is, beszél is. – Ha felsőbb helyen befolyásom volna az igazgatás' dolgába törvényessé ten[ném] jelen tzélzásom: tiz esztendők multával tsak úgy házasodhatik, tsak úgy mehet férjhez a' legény, a' leányzó, ha a' helybeli Lelkipásztor visgálná bizonyságára: az illető felek meglehetősen beszélnek Magyarul! – Melly ösztön, melly kedves munka mátka gyűrüt Magyar nyelvért nyerni.

2szor Ajándékoztatnának meg, az oskolából kiálló már Magyarul beszéllő és olvasó ifjaink Magyar Énekes Könyvekkel, hogy magány szorgalom' útján is haladhatnának előbbre a' nyert esméret' ösvényén és hogy végre a' közönséges Magyar isteni tiszteletet ők is emelhessék részt[vevő] érzéssel.

3szor Azon nevendékeket, a' kik az oskolában szembetünő szorgalommal tanulják a' Magyarnyelv' tudományt, Újesztendő ajándékkal megörvendeztetni nem v[olna e'] többre, nagyobbra serkentő ösztön? de vallyon mivel? bő gatyával bugyogó helyett, sarkantyús csizmával, fa czipő helyet? nem, – *Magyar Kalendáriummal, Lőtsei-formára!*[142] Tudjuk mi néptanitók, ha akarjuk melly varás erővel bir a' falusi ember' kezében a' Kalendárium, melly könyvtára a' korlátolt észnek! – Dona placant – – hominesque,[143] ennél fogva, ha Földes Uraság volnék, és nem kissebb nemzetisedést óhajtó lélekkel mint most, azt is megtenném,

4szer hogy ezen alattvalóimnak, a' kik gyermekeket a' magyar nyelv' megtanulása végett, magyar házokhoz adják, vagy a' robot', vagy valamelly dézma' egy részét elengedném. Igy a' földmives, a' ki már tiz esztendős gyermekében is szembetünő segédet talál, a' bizonyos kárpótlás' reménye alatt, nem volna idegen, kölöntzétől[144] legalább télen által, rövid időre megválni. – E bizonyosabb út a' tzélhoz, mint akármelly emlékpénz, a'

---

[141] Himpellér: kontár; haszontalan gazfickó, csirkefogó (átv.).

[142] Dona/munera placant hominesque, deosque (lat.): ajándék engesztel embert és istenséget.

[143] Lőcsei kalendárium: a 17. századtól a lőcsei Brewer-nyomdában készült magyar nyelvű kalendárium, sok hasonló nyomtatvány mintája.

[144] Kolonc: legelő állat mozgását korlátozó, nyakára kötött fa, kútgém végére kötött súly, itt: gyermek, amely terhes valaki számára (átv.).

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 458 2024. 02. 23. 14:46:53

Tanitó melyére függesztve.–[145] Praxis facit virum![146] tanyáztatnék. De minden költség, minden kedvezés, minden fejtörés, munka nélkűl is folyamatba jönne a' Magyar nyelv' ügye, önn magától, az által, ha

5ször helységünkben Magyar katonaság[147] – Ha valahol kedvező a' hely fegyveres erő' befogadására, kedvezőbb a' Hartai tsinos fedelek alatt találtató tágas hajlékoknál nem lehet. Az igaz, a' gyakran bőrébe meg nem férő szőke Duna'[148] útja nem keveset nehezitene a' tárgy' valósitásán, de Neptun,[149] mosolygó szemekkel tekintene magyarosodni kivánó tó szomszédira, nem tartaná e' rövidebb fékre szoritva, déltzeg menyét? a' jóban izzadó nem erös e' reményében? –

A' bajnok' tekintete, mozdulása, szava, melly a' büszke érzet' szüleménye, nem ragadja e' a' véle egy tálból evőt figyelemre a' figyelmeztetés nem költsönöz e' azonnal idegen szokást – – –, – – –, nyelvet? a' gyermek, a' suhantz, az ifjú, a' legény, a' pártás, a' menyetske édes vonszodástól tüzelve, lágyon simul a' vitéz' oldala mellé, 's a' barátság' falatját örömmel osztja meg véle. Ez a' lelkek' lántza a' Nyelv' legbizonyosbb Mestere!

6szor Bátor vagyok, minden Felsőbb Hivatalokat emlékeztetni, különösen a' Magyar nyelv terjesztése' dolgában, a' Lelki Pásztorokra figyelmezésre. Ők huzzák-fel rendessen a' nép' húrját vagy dis- vagy harmoniára. Az igaz ez a' felszólítás, vágás, de köszönetre érdemes, mert azokból, a' kik látták vagy látják a' kerekek' akadását szégyen volt hallani, még inkább szégyen érezni a' vádat: a capite – – – piscis![150] A' jó keresztény, jó hazafi; mutassák-meg a' Lelki pásztorok, minden feléről most mutassák meg tselekedettel, hogy méltók olly hazafi' névre, a' ki felül még az Isten is illy vallást tészen: nints benned hamisság!

Ezek azon rövideden érintett javallatok, mellyeknek körében dajka ápolgatás után nem mondom, egész édes hazánkban, de Harta helységben lakó Németek' keblekben Árpád hatalmas nyelve, bizonyosan lábra kaphat és kap is; a' mit boldogságom után, hazafi buzgoságból meg nem szünök óhajtani, eszközölni.

Irám Kis-Hartán, Sz[ent] György hava'[151] 16án 1832

a' Tekintetes Kiküldöttség'

kész szolgája
Knar János
Ev[angélikus] Prédik[átor]
M[anu] p[ropria]

[145] Utalás a megyei intézkedésre.
[146] Praxis facit virum: gyakorlat teszi a férfit (lat.).
[147] A cs. kir. hadsereg magyarországi kiegészítésű huszár- és gyalogezredei, itt: ezek közül is az etnikai magyarokból toborzott katonaság.
[148] Harta az akkoriban a medréből gyakorta kiöntő, a hordaléktól sárgásra színeződő Duna partján feküdt.
[149] Neptunusz: a római mitológiában a vizek és tengerek istene.
[150] A capite foetet piscis (lat.): fejétől bűzlik a hal.
[151] Április.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 459 2024. 02. 23. 14:46:53

Rövidítések és irodalomjegyzék

EOL — Evangélikus Országos Levéltár, Budapest

BEEK — Bányai Evangélikus Egyházkerület iratai

1120/1950. Palotay Gyula: *A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházközség félévszázados története. 1901–1950,* Harta, 1951. július 23. [Kézirat]

BOA 1801–1885 — Bányakerületi ordinációs anyakönyv 1801–1885. https://medit.lutheran.hu/files/1801_1885.pdf

PMEE — Pest Megyei Evangélikus Egyházmegye iratai

DEE — Dunántúli Evangélikus Egyházkerület iratai

LAA 1783–1784, 1786–1905. — Dunántúli Evangélikus Egyházkerület lelkészavatási anyakönyve 1783–1784, 1786–1905. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Dunantuli_1783_1905/?pg=0&layout=s

MNL PML — Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára, Budapest

IV.3.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV.3.c. 1. kf. Közgyűlési iratok, Általános közigazgatási iratok 1790–1848

HKT — *Hazai és Külföldi Tudósítások*

MK — *Magyar Kurir*

PEIL — *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*

TGy — *Tudományos Gyűjtemény*

*

AHT

1983 — *Adalékok Harta történetéhez,* vál., szerk. Gallé Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983.

Berényiné Kovács

2009 — Berényiné Kovács Gyöngyi: *A magyar nyelv terjedése a reformkori Pest megye oktatásában (1831–1847),* In: *Tanulmányok Pest megye múltjából,* III, szerk. Halász Csilla – Tóth Judit, Budapest, PML, 2009, 77–104.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 460 2024. 02. 23. 14:46:53

Berényiné Kovács
2011 Berényiné Kovács Gyöngyi: *A szlovák nemzetiségű evangélikusok magyarosítási törekvései Pest megyében a reformkorban,* a Pest Megyei Levéltár 2011. november 24-i konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata (gépirat).

Boleratzky
1941 Boleratzky Lóránd: *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége,* In: *Miskolci jogászélet,* 17. (1941) 10. sz. 153–176.

Boleratzky
1942 Boleratzky Lóránd: *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége,* In: *Miskolci jogászélet,* 18. (1942) 3. sz. 53–66.

Böning
2004 Holger Böning: *Populäraufklärung – Volksaufklärung,* In: *Macht des Wissens: Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft,* hrsg. von Richard van Dülmen – Sina Rauschenbach, Köln, Böhlau, 2004, 563–581.

Detre
1996 Detre János: *Az evangélikus iskolák,* In: *Művelődéstörténeti tanulmányok,* szerk. Farkas Rozália, Szentendre, 1996, 5–153. (Studia Comitatensia, 26.)

Dobronyovszky
1890 Dobronyovszky Károly: *A péteri ev. egyház vázlatos története,* Cegléd, Piros J. és Társa, 1890.

Eiler
2021 Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom: Harta, 1920–1989,* Budapest, Argumentum, 2021.

ELEM IV.
Kertész Botond: *Evangélikus lelkészek Magyarországon,* IV, *Proszopográfiai rész, Dunántúli Egyházkerület (1783–1920),* Budapest, MEDiT, 2013.

Fél
1935 Fél Edit: *Harta Néprajza,* Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, 1935. (Néprajzi füzetek, 2.)

Fényes
1836 Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* I, Pest, Trattner–Károlyi, 1836.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 461 2024. 02. 23. 14:46:53

Fényes
1837 Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* II, Pest, Trattner–Károlyi, 1837.

Fényes
1851 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára,* Pest, Kozma Vazul, 1851. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyes-orszagleirasok-81A15/fenyes-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfVmFseWlGZW55ZXNfODFBMTUiXX0sICJxdWVyeSI6ICJraXMtaGFydGEifQ. (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 27.)

Gréczyné Sallai
2018 Gréczyné Sallai Gizella: *Günther László visszaemlékezése a múltra,* In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére,* szerk. Gyánti István – Kult László, Pécs, MNL BML, 2018, 180–192.

Halasi
2003 Halasi László: *A Hartai Evangélikus Egyház története 1723–2003,* Harta, Énisz Péter, 2003.

Horvátovič [Hoič]
1833 Domoljúb Horvátovič [Samuel Hoič]: *Sollen wir Magyaren werden?,* Karlstadt, Johann N. Prettner, 1833.

Hrabowszky
1803 Hrabowszky György: *A' Dunántúli Evangy. Aug. Conf. Superintendentia' prédikátorai [...],* Veszprém, Özv. Számmer Klára, 1803.

Kereskedő
1983 Kereskedő Zoltán: *A hartai római katolikusok történetéből 1726–1947-ig,* In: *Adalékok Harta történetéhez,* vál., szerk. Gallé Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 118–123.

Matus
2020 Matus László: *A tudós könyvmoly, a bakonyi vadkan és a maláriás vasutas: Tanulmányok Magyarország szlovák történelméről,* Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2020.

Nagy
1858 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal,* IV, Pest, Ráth Mór, 1858.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 462 2024. 02. 23. 14:46:53

Nagy
1863 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal,* X, Pest, Ráth Mór, 1863.

NT
1840 *A' bányakerületi ágost. hitvallásu evang. superintendentiának egyházi név-tára az 1840*dik *esztendőre,* Pest, Trattner–Károlyi, [1840].

NT
1855 *A dunántúli ágost. hitvall. evangelikus egyházkerület névtára az 1855-dik esztendőre,* Sopron, Romwalter Károly, 1855.

PMA
2016 *Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig,* szerk. Schramek László, Budapest, MNL PML, 2016. https://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig. (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 27.)

PMÉ
2016 *Pest megye évszázadai: Hivataltörténeti áttekintés,* szerk. Kiss Anita, Budapest, Pest megye Önkormányzata – MNL PML, 2016.

Pungur
1983 Pungur Béla: *Adatok a hartai református egyház történetéhez,* In: *Adalékok Harta történetéhez,* vál., szerk. Gallé Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 106–117.

Rapant
1947 Daniel Rapant: *Ilegálna maďarizácia 1790–1840,* Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1947.

Sárkány
1983 Sárkány Tibor*: A hartai evangélikus gyülekezet vázlatos története a második világháborúig,* In: *Adalékok Harta történetéhez,* vál., szerk. Gallé Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 89–105.

Schmel
1983 Schmel Péter: *Harta,* In: *Adalékok Harta történetéhez,* vál., szerk. Gallé Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 7–58.

Turbuly
1986 Turbuly Éva*: Zala megye fontosabb közigazgatási feladatai a XVIII. század első felében,* II. rész, In: *Zalai Gyűjtemény,* 25. (1986) 95–109.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 463 2024. 02. 23. 14:46:53

Völgyesi
2002 Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832,* Gyula, BML, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 9.)

Wesselényi
1833 Wesselényi Miklós: *Balitéletekről,* Bukarest [Lipcse], [Wigand Ottó], 1833.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 464 2024. 02. 23. 14:46:53